

**VƏHHABİ
ƏQİDƏSİNƏ ƏQLİ
BİR BAXIŞ**

BİRİNCİ CİLD

ŞƏFAƏT

**MÜƏLLİF: USTAD ŞEYX
NƏCMÜDDİN TƏBƏSİ**

Kitabın adı:.....Vəhhabi əqidəsinə əqli bir baxış
Müəllif:.....Ustad Şeyx Nəcmüddin Təbəsi
Nəşr edən:.....Faiz
Çap tarixi:.....2006
Çap növbəsi:.....Birinci
Tiraj:.....3000

ALLAHIN ADI İLƏ

ÖN SÖZ

Əqidə elmə əsaslanır. Onun elmi əsasları insan beyninə yer etdikdə, o da reallaşır. Əks təqdirdə, onu məcburi şəkildə qəbul etdirmək olmaz. İnsan düşüncəsi faktlara, arqumentlərə əsaslanır. Belə olmadıqda nə insan özü, nə də başqaları ona bu və ya digər əqidəni məcburi şəkildə qəbul etdirə bilməz. Bir çox hallarda özünü Peyğəmbər (s) yoluna sadıq bilən və özlərindən başqa heç kəsi bu yolda görməyənlər, istər-istəməz İslamın qılınc gücünə yayıldığını aşılalırlar. Belələri öz yanlış məfkurə və əqidələrini haqq sandıqları üçün, onu

qəbul etdirmək yolunda güc məntiqinə əsaslanır və istədiklərini edirlər.¹

Bu fikirdə olanlar İslam tarixinə azacıq nəzər salsalar, onun daim elmi əsaslarla inkişaf etdiyinin şahidi olurlar. Çünki Peyğəmbər (s) və ona iman gətirənlər Məkkədə yaşadıkları on üç il ərzində böyük işgəncələrə dözməli oldular. Bu on üç il boyunca Məkkə əhalisinin (və ətraf kəndlərdə məskunlaşanların) bir qismi və Həcc mərasimi zamanı Mədinədən gələn bəziləri İslamı düzgün təbliğ nəticəsində qəbul etdilər.²

Quran əqidə azadlığına böyük dəyər verir. Belə ki, Quranda təqribən 300-dən çox ayədə bu haqda söhbət açılmışdır. Allah-təala Quranı insanların düşünməsi üçün göndərdiyini bildirir:

﴿ إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴾

“Həqiqətən, biz onu ərəbcə bir Quran olaraq nazil etdik ki, anlayasınız (düşünəsiniz)”.³

﴿ كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ مُبَارَكٌ لِيَدَّبَّرُوا آيَاتِهِ وَلِيَتَذَكَّرَ أُولُوا الْأَلْبَابِ ﴾

“(Ya Peyğəmbər! Bu Quran, insanlar) onun ayələrini düşünüb dərk etsinlər və ağıl sahibləri (ondan) ibrət alsınlar deyə sənə nazil etdiyimiz mübarək (xeyir-bərəkətli) bir kitabdır”.⁴

¹ Ətraflı məlumat üçün bax: “Kəşfül-irṭiyab fi əṭbai-Məhəmməd ibn Əbdül-Vəhhab”.

² Bax: əl-Mizan, c. 2, səh. 89.

³ Yusif, 2.

⁴ Sad, 29.

Digər bir ayədə düşünməyənləri məzəmmət edərək buyurur:

﴿ أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَى قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا ﴾

“Onlar Quran barəsində düşünməzlərmidi? Yoxsa ürəklərinə qıfıl vurulmuşdur?”

İslamın bu məsələyə verdiyi dəyər o həddə çatmışdır ki, Quran insanları azadlıq simvolu olan Kəbəyə doğru namaz qılmağa və digər bir çox dini ayinləri ona tərəf həyata keçirməyə səsləyir. Bəli, bu simvol Kəbədir. Hansı ki, Allah onu “Beytül-ətiq” adlandırır. Kəbə, böyük dəyəərə, tarixi keçmişə malik, hər hansı bir şəxsin, qrup və ya hakimiyyətin malikiyyəti xaricində, yağlıların təcavüzündən amanda qalmış və qalacaq bir tikili kimi təqdim olunmuşdur:

﴿ وَلِيَطُوفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ ﴾

“Və qədim evi (Kəbəni) təvaf etsinlər!”¹

﴿ ثُمَّ مَحَلُّهَا إِلَى الْبَيْتِ الْعَتِيقِ ﴾

“Sonra onların gətirilib kəsiləcəyi yer qədim ev (Kəbə) istiqamətindədir”.²

Bir çoxları Kəbənin belə adlandırılmasını onun malik olduğu zəngin tarixi keçmişi ilə əlaqələndirirlər. İmam Baqir (ə) isə bu haqda buyurur:

﴿لَأِنَّهُ بَيْتٌ حُرٌّ عَتِيقٌ مِنَ النَّاسِ وَ لَمْ يَمْلِكْهُ أَحَدٌ﴾

¹ Həcc, 29.

² Həcc, 33.

“ Kəbə, heç bir zaman, heç bir şəxsə məxsus olmayan, tam azad ev olmuşdur”.¹

İnsanın bir çox əməlləri bu simvolla bilavasitə əlaqədədir. Namaz kimi bir çox böyük ibadətlər üzü qibləyə qılınmalıdır. Quranın tilavəti kimi bəzi başqa əməllərin də o “azad ev”ə doğru həyata keçirilməsi daha məqsədəuyğundur. Buna qarşılıq olaraq, bəzi əməllərin də ona qarşı olması haram hesab olunur. Deməli, insan həyatı boyunca bu evlə əlaqədədir. Hətta ömrünün son anlarında belə üzü bu evə doğru çevrilməlidir. Kəbəyə olunan bu diqqət insanın daim öz azad həyatını qoruması deməkdir. O, bu azadlığını heç bir puç əqidəyə qurban verməməlidir:

﴿ فَبَشِّرْ عِبَادَ الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ ﴾

“(Ya Peyğəmbər!) Bəndələrimə (Cənnətlə) müjdə ver! O kəslər ki, sözü (öyüd-nəsihəti) dinləyib onun ən gözəlinə (düzgününə) uyarlar”.²

Bu gün azadlıq simvolu ətrafında əqidədən söhbət etmək olarmı? Hamılıqla fikir mübadiləsi aparmaq üçün bir yer varmı? Uzaqdan-yaxından gələnlər hamısı bir yerə toplaşaraq, elmi və əməli (nəzəri və praktiki) məsələlərdən, siyasi-ictimai problemlərdən danışa bilərlərmi? Bu sualların cavabı bütünlüklə mənfidir. Çünki Vəhhabi təliminin özülü islam fırqələrini kafir kimi qələmə vermək, islam təlimlərini sərt, insani dəyərlərə zidd

¹ Biharul-ənvar, c. 99, səh. 58.

² Zumər, 17-18.

şəkildə göstərmək,¹ dini kortəbii müdafiə və Peyğəmbər (s) irsini məhv etməkdir. Belə bir məzhəb əqidə azadlığı ilə barışa bilərmə? Yaxud azad düşünə bilərmə? Hicazda yalnız “şirk ittihamı”nı hədiyyə almaq olar. Maraqlı burasıdır ki, bu qrup “Əhli-sünnə” adını öz üzərinə götürərək, onu şəxsiləşdirmiş, nəinki Şiə və Mötəzilə məzhəblərinə, hətta (əqidə baxımından onlara daha yaxın olan) Əşairə məzhəbinə belə heç bir vəchlə “Əhli-sünnə” deməyə hazır deyillər. Bir halda ki, adları çəkilən bu məzhəblər hər biri Peyğəmbər (s) sünnəsinə böyük ehtiramla yanaşır və onu Qurandan sonra dinin ikinci qaynağı hesab edirlər. Onların fikrincə, İslam dünyasının yeganə problemi yalnız “Şiə” məzhəbidir. Onu məhv etmək üçün bütün zalım və hegemonlara, hətta İsrailə belə dostcasına əl verməyə hazırdırlar. Neftin pulu sayəsində alimlərə, “Əhli-beyt”ə (ə) söyüş və nalayiq sözlər dolu, “Şiə” əleyhinə minlərlə yüksək tirajlı kitablar nəşr edilməkdədir.

مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ
 ﴿ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ ﴾

“Onların (münafıqların) halı (qaranlıq gecədə) od yandıran şəxsin halına bənzər. Od (yamb) ətrafındakıları işıqlandırdığı zaman Allah onların işığını keçirər və özlərini zülmət içərisində qoyar, (artıq heç nə) görməzlər”.

Allah evi Kəbənin inşa edilməsində məqsəd şirksiz, heç bir qatqısı olmayan tövhidə nail

¹ Bu məzhəbin kökündə dayanan sərt (kobud) və qeyri-insani davranışları onların Əfqanıstan və Pakistanda törətdikləri terror aktlarında müşahidə etmək olar.

olmaqdır. Xalis tövhidə nail olmağın yolu hər növ şirkə, allahsızlığa qarşı çıxmaq, müşriklərə, allahsızlara nifrət bəsləmək və bu nifrəti büruzə verməkdir. Bu, yalnız hamılıqla onlara qarşı çıxmaqla mümkündür. Bunun üçün ən münasib yer Allah evi Kəbədir. Orada səsimizi ucaldıb bütün dünyaya İslamın gücünü, qüdrətini nümayiş etdirə bilərik. Məhz orada “Rədd olsun İsrail!” şüarını verib, onun hamisi cinayətkar Amerikaya olan nifrətimizi nümayiş etdirə bilərik.

Sonda Əbu Əyyub Ənsarinin Mərvan ibn Həkəmə dediklərini xatırlamaq yerinə düşərdi. Nəql olunduğuna görə, Davud ibn Saleh deyir:

Bir gün Mərvan ibn Həkəm üzünü Peyğəmbərin (s) qəbrinə qoymuş bir kişini (Əbu Əyyub Ənsarini) gördü və dedi: “Nə etdiyini bilirsənmi?”

Əbu Əyyub Ənsari üzünü Mərvana tutaraq dedi: “Bəli, mən Peyğəmbərin (s) yanına gəlmişəm, daşın yox”. Peyğəmbərdən (s) eşitmişəm ki:

لا تَبْكُوا عَلَى الدِّينِ إِذَا وَلِيَهُ أَهْلُهُ وَ لَكِنْ ابْكُوا عَلَيْهِ إِذَا
وَلِيَهُ غَيْرُ أَهْلِهِ

“Dinə başçılıq edən din əhli olarsa, din üçün ağlamayın, lakin din əhli olamazsa, o zaman din üçün ağlayın”.¹

Əbu Əyyub Ənsarinin sözlərində yalnız düşünməklə anlaşılan çox incə bir məna yatmışdır.

Qarşınızdakı əsər, görkəmli tədqiqatçı Şeyx Nəcməddin Təbəsinin qələmə aldığı “Rəvafidül-İman ilə əqaidil-İslam” kitabının tərcüməsidir. Bu kitab öncə “əl-Vəhhabiyyə, dəavi, rüdüd” adı

¹ Əl-Qədir, c. 5, səh. 148; Müstədrəkü-Hakim, 560/4; Zəhəbi “Təlxis” əsərində bu hədisi “səhih” hesab etmişdir.

altında çap olunmuş, sonralar isə müəllif tərəfindən əlavələr olunaraq, “Rəvafidül-iman ilə əqaidil-İslam” adı ilə nəşr edilmişdir. Ümidvaram ki, bu əsər Allahın razılığını cəlb edəcəkdir. Çünki o, aza qarşı çox ətə edən və ərhəmər-rahimindir.

Mustafa Dadaşzadə

VƏHHABİLİYİN QISA TARİXİ

Əhməd ibn Hənbəl “Əhli-sünnə” məzhəbinin dörd imamından biridir. O, bir əsr yarımından çox “əhli-sünnə” dünyasının, xüsusilə də hədis əhlinin mütləq lideri olmuşdur. O zaman sünnə və bidət meyarı Əhməd ibn Hənbəlin irəli sürdüyü fikirlər idi. Onun hədis əhli üçün qarşıya qoyduğu prinsiplər Allahın cisimliyinə (təcəssüm), insanabənzər görkəmdə təsəvvür olunmasına və insani atributlara malik olmasına (təşbih, antropomorfizm) inam idi. Onlara görə, Allah haradasa yerləşmiş və ərşə söykənmişdir. Bu təfəkkür tərzii hədis əhlinin əsaslı etiqladlarına çevrildi. Belə ki, onu inkar edən dindən çıxmış hesab olunurdu. Bu zaman, Əbül-Həsən Əş`əri qırx ildən sonra tövbə edib, “Mötəzilə” məzhəbinin əqidələrindən əl çəkərək, Əhməd ibn Hənbəlin meydana çıxardığı əqidələr toplusunu qəbul etdi. O, 305-ci (h.q.) ildə Bəsrə şəhərində minbərə çıxaraq sözügedən məzhəbi qəbul etdiyini

rəsmi şəkildə elan etdi. Əbül-Həsənin Hənbəlilər sırasına daxil olması ilə bu məzhəbdə böyük dəyişikliklər baş verdi. Öz inanclarını qırx il əqli, məntiqi dəlillərlə əsaslandırın Əbül-Həsən, Əhməd ibn Hənbəlin fikirlərini kortəbii şəkildə qəbul edə bilmirdi. O, “əl-Əbanə fid-dəyanə” kitabında Əhməd ibn Hənbəlin bütün əqidələrini qəbul etdi. Lakin “əl-Lumə” adlı digər kitabında isə öz keçmiş əqli əsaslarına qayıtdı.

V əsrin əvvəllərindən başlayaraq Əhməd ibn Hənbəlin saçı günəşi tədricən sönükməyə, Əbül-Həsən Əş`ərinin isə bəxt ulduzu yanmağa başladı.

Məqrizi yazır:¹ “Hicri 1380-cı ildən sonra Əbül-Həsən Əş`ərinin əqidələri ilə bağlı məzhəb bir çox şəxsiyyətlərin² vasitəsilə İraq, Şam və daha sonra Misirdə geniş yayıldı.³ Əbül-Həsən Əş`ərinin qarşıya qoyduğu yeni metodların Əhməd ibn Hənbəlin liderliyi üzərinə kölgə salmağına baxmayaraq, VIII əsrdə bəzi hənbəlilərin vasitəsi ilə onun məzhəbi yenidən öz keçmiş prinsipləri ilə açıqlanmağa başladı. Bu məzhəbi yenidən rəvənləndirən İbn Teymiyyə kimi tanınan Əbu Abbas Əhməd ibn Əbdül-Həlim idi. O, 661-ci (h.q.) ildə Şam şəhəri yaxınlığında yerləşən Hərran kəndində dünyaya göz açdı. Monqolların Şama yürüşündən qorxan atası Əbdül-Həlim, ailəsi ilə birgə Dəməşqə köçdü. O, yenidən Əhməd ibn Hənbəlin məzhəbinin əsasını təşkil edən Allahın cisimliyi (təcəssüm), insanabənzər görkəmdə təsəvvür olunması və insani atributlara malik

¹ Bax: əl-Xitə, c. 2, səh. 58.

² Əbu Bəkr Baqillani (vəfat-403), Əbu Bəkr Beyhəqi (vəfat-458), İbn Furək (vəfat-406).

³ əl-Xitə, c. 2, səh. 58.

olması (təşbih, antropomorfizm) və s. fikirlərini üzə çıxardı. Həmət şəhərinin sakinləri ondan **الرَّحْمَنُ** (عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى) “*Rəhman ərşi yaradıb hökmü altına almışdır*”¹ ayəsi haqqında soruşduqda, o, Allahın ərşdə özünəməxsus məkanı (taxt-tacı) olduğunu bildirdi. İbn Teymiyyənin özünü daha qabarıq göstərən xüsusiyyəti müsəlmanlar arasında məşhur olan və yekdilliklə qəbul edilən nəzəriyyələrə qarşı çıxmaq idi. Onun fikirləri (vəhhabilərdə olduğu kimi) sərt, kobud davranış və nalayiq sözlərlə birgə olduğu üçün özünə yer tapa bilmədi. Bir çox alimlər onun fikirlərini tənqid məqsədilə kitablar yazmışlar. Təqiyəddin Sübkinin “Şəfaüs-səqam fi ziyarəti xəyri-ənəm” və “əd-Dürrətül-muziə fir-rəddi əla İbn Teymiyyə” əsərləri, Tacəddinin “ət-Töhfətül-muxtarə fir-rəddi əla münkiriz-ziyarə” əsəri bu qəbildəndir. Bundan başqa digər şəxsiyyətlər də İbn Teymiyyənin fikirlərini tənqid məqsədi ilə kitab yazmışlar. Məsələn, İbn Həcər Əsqəlani (vəfat-852), İbn Şakir (vəfat-764), İbn Həcər Heysəmi (vəfat-973), Molla Əli Qari Hənəfi (vəfat-1016), Şeyx Mahmud Misiri (vəfat-1372), Yusif ibn İsmayıl ibn Nəbhani (vəfat-1265), Əbu Bəkr Hisni Dəməşqi (vəfat-829) və s. Təsadüfi deyil ki, dövrünün böyük müftiləri onun fasiq və kafir olduğu haqda fətvalar vermişlər.

“Əl-Fətaval-hədisiyyə” kitabının müəllifi İbn Teymiyyə haqqında yazır:

“İbn Teymiyyənin sözləri heç bir dəyəərə malik deyil. O, bidətçi, yolunu azmış, insanları azdıran ağılsız bir şəxs olmuşdur. Allah onunla öz ədaləti

¹ Taha, 5.

ilə davransın və bizi onun təlimlərinin şərindən qorusun”.

İbn Teymiyyənin atdığı, imam Hənbəlin ruhunun belə xəbəri olmayan iki addım aşağıdakılardır:

1. O, Peyğəmbərin (s) ziyarəti üçün səfərə çıxmağı bidət və haram hesab etdi. Buna görə də islam öndərlərinə, ilahi övliyalara təvəssül etməyin, onlardan qalan nişanələrə təbərrük etməyin bidət və haram olduğunu elan etdi.

2. İmam Hənbəlin özünün və tələbələrinin nəql etdikləri (qoruyub saxladıkları) “Əhli-beyt”in fəziləti haqqındakı hədislərin düzgün olmadığını bildirərək hamısını inkar etdi.¹

Məşhur səyyah İbn Bəttutə (“Rəhlətü İbn Bəttutə” adlı) səfərnəməsində İbn Teymiyyə haqqında yazır:

“كان في عقله شيء” Yəni “onun aqlında problem var idi”.²

İbn Həcər Heysəmi İbn Teymiyyəni Allahın, yolunu azmış, xar və kor etdiyi şəxs adlandırır. Hətta hədsiz təəssübkeş olan Şəmsəddin Zəhəbi onun haqqında yazır:

“Sən o dərəcədə cürətlənibsən ki, Buxari və Müslimin hədisləri belə sənənin tənqidindən amanda qala bilmir”.³

Nəhayət, İbn Teymiyyə Hərrani 705-ci (h.q.) ildə həbs cəzasına məhkum edildi. 707-ci (h.q.) ildə həbsdən azad olundu və yenə öz təlimini təbliğ etməyə başladı. 721-ci (h.q.) ildə yenidən həbs

¹ Bax: Seyid Əli Milani, İbn Teymiyyə və İmam Əli (ə).

² Səh. 93-96.

³ Bəli, vəhhabilərin Taif şəhərinə hücumu zamanı Quran, Səhih-Buxari və Müslimin nüsxələri küçə-bazara tökülmüşdü. “Əl-Fəcrüs-sadiq”, səh. 22 (Kitabın ön sözündə Zəhəbinin bütün sözləri qeyd olunmuşdur).

cəzasına məhkum edildi və 728-ci (h. q.) ildə həbsxanada ikən həyatını dəyişdi. Onun ölümündən sonra İbn əl-Qəyyim (691-751)¹ kimi tələbələri öz müəllimlərinin fikirlərinin təbliğinə başladılar, lakin buna müvəffəq ola bilmədilər. Çünki Əhli-sünnə, Əş`əri məzhəbini bir etiqadi məzhəb kimi qəbul etdi. Ölümündən beş əsr sonraya qədər onun meydana çıxardığı əqidələrdən söhbət açılmırdı. Dövrün alimləri onun bütün əqidə və inanclarını incələyərək zərərsizləşdirdilər. Nəhayət, XII əsrdə İbn Teymiyyənin sadə və cansız fikirləri yenidən rəvnəqləndi. Bu dəfə bu azğın fikirlərin yayılması ilə məşğul olan Məhəmməd ibn Əbdül-Vəhhab Nəcdi idi. O, hicri 1115-ci ildə (miladi 1695-ci il) Nəcd yaxınlığında yerləşən Üyeynə şəhərində dünyaya göz açdı. Atası Əbdül-Vəhhab ibn Süleyman Üyeynə şəhərinin qazısı idi.

Mərhum Seyid Möhsün Əmin, Mahmud Şükri əl-Alusinin belə yazdığını nəql edir:

“İbn Əbdül-Vəhhab Üyeynə şəhərində dünyaya gəldi. Əhməd ibn Hənbəlin fiqhini atasından öyrəndi. Hələ kiçik yaşlarında müsəlmanların qəbul etmədikləri sözlər danışdı.²

Üyeynə şəhərində uğur qazana bilməyən İbn Əbdül-Vəhhab Məkkəyə, oradan da Mədinəyə yollandı. Bir müddət Abdullah ibn İbrahim Seyfdən təhsil aldı. Orada Peyğəmbərin (s) qəbri kənarında ağlayan insanları gördü və bu işin pis olduğunu hesab etdi. Sonra Nəcd bölgəsinə, oradan da Şama

¹ Və İbn Kəsir.

² Kəşfül-irtiyab, səh. 8-9.

getmək məqsədi ilə Bəsrəyə yollandı.¹ Lakin Bəsrəyə daxil olduqdan sonra orada məskunlaşdı və Şeyx Məhəmməd əl-Məcmuidən təhsil almağa başladı. Burada da tab gətirə bilməyib Bəsrə əhalisinin əməllərini kəskin tənqid atəsinə tutdu. Sonunda Bəsrə əhalisi onu şəhərdən qovdu və bir müddətdən sonra atasının yaşadığı Hüreymilə şəhərinə getdi. Burada da müsəlmanlara qarşı köhnə tənqidlərini davam etdirən İbn Əbdül-Vəhhab atasının etirazı ilə qarşılaşdı. O, atasının etirazına baxmayaraq, öz inanclarından əl çəkmədi və nəhayət, ata-oğul arasında böyük qalmaqal yarandı. Buna görə də atası hələ sağ olduğu müddətdə öz fikirlərini üzə çıxarmağa ehtiyat edirdi. İbn Əbdül-Vəhhab dini məsələləri dərinləndirən bilmir və şəriət hökmlərinə səthi yanaşırdı. Onun fətvaları dini savadının azlığına aydın sübutdur. Əməlisaleh insan olan atası hicri 1153-cü ildə (miladi 1733-ci il) dünyasını dəyişdi. Şafei müftisi Zeyni Dehlan yazır:

“Onun atası əməlisaleh və savadlı insan idi”.²

Alusi yazır: “O, atasının vəfatından sonra öz şəxsi inanclarını açıqlamağa başladı və müsəlmanların yekdilliklə qəbul etdikləri bir çox məsələləri yanlış hesab etdi. Sonda onu öldürməyi qərara aldılar və o, Hüreymilədən Üyeynəyə qaçdı. O zaman oranın hakimi Osman ibn Əhməd ibn Müəmmər idi. Məhəmməd ibn Əbdül-Vəhhab Nəcd əhalisinin ona tabe olması haqqında ümidverici təklif irəli sürdü. Amma qarşılığında Osman ona öz əqidəsini təbliğ

¹ Deyilənə görə, dörd il Bəsrədə, beş il Bağdadda, bir il Kürdüstanda, iki il Həmədanda, bir müddət isə İsfahan və Qum şəhərlərində yaşamışdır.

² Əl-Fütuhatul-islami, c. 1, səh. 364.

etməkdə yardım göstərməli və onu himayə etməli idi. Həmin hakimin yardımı ilə o, öz təlimini elan etdi və Üyeynə əhalisinin bir hissəsi ona tabe oldu. Onlar ilk olaraq Zeyd ibn Xəttabın qəbri üzərində ucaldılmış qübbəni dağıtdılar və bununla fəaliyyətləri daha da genişləndi. Belə ki, (Əhsa hakimi) Süleyman ibn Məhəmməd ibn Əziz əl-Həmidi bu özbaşınalıqlardan xəbər tutdu və Osmana məktub yazaraq Məhəmməd ibn Əbdül-Vəhhabın ölüm hökmünü çıxartdı. Bu məktubdan təşvişə düşən Osman onu şəhərdən qovdu. Bütün qapılar üzünə qapanan Məhəmməd ibn Əbdül-Vəhhab hicri 1160-cı ildə (miladi 1740-ci il) Dər'iyyə şəhərinə getdi. Bu şəhər vaxtilə məşhur yalançı Müsəyləmənin şəhəri olmuşdur. İndi isə oranın hakimi Üneyzə qəbiləsindən olan Məhəmməd ibn Səud idi.¹ Məhəmməd ibn Əbdül-Vəhhab vaxtilə Üyeynə hakiminə etdiyi təklifi onun diqqətinə çatdırdı və nəticədə bu iki nəfər arasında əhd-peyman bağlandı. Bu əhd-peymandan sonra vəhhabilər amansız qətlər törətməyə başladılar. Silsilə qətlərə bilavasitə himayədarlıq edən Məhəmməd ibn Əbdül-Vəhhabın soyuqqanlıqla verdiyi fətvalar idi. Beləliklə, Səud sülaləsi onun qılınc gücünə dinə dəvəti və azğın dini şüarları sayəsində hakimiyyətini genişləndirdi. Deməli, Səud dövlət xadimi, Məhəmməd ibn Əbdül-Vəhhab isə dini lider idi. Onun dinə dəvəti bu sözlərdə toplanmışdı: “Həqiqətən, mən sizi tövhidə və Allaha şəriq qoşmamağa dəvət edirəm”.

Məhəmməd ibn Əbdül-Vəhhabın həyasızcasına meydana çıxardığı tövhid inancı bütürəst

¹ Hicaza hakim olan bugünkü Səud sülaləsinin ilk nümayəndəsi.

əqidəsindən heç də geri qalmırdı. Seyid Möhsün Əmin bir coğrafiyaçıdan nəql edərək yazır:¹

“Yəmən əhalisi arasında belə bir söhbət gəzir; Süleyman adlı yoxsul bir çoban yuxuda görür ki, ondan böyük bir alov xaric olur və yer kürəsini oda bürüyür. Qarşısına çıxan hər kəsi külə döndərir. Süleyman öz yuxusunu yuxuyozanlara danışır. Yuxuyozanlar deyirlər: “Sənin gələcəkdə dövlət quracaq bir övladın olacaq”. Sonda bu yuxu onun nəvəsində təzahür edir. Bəli, bu islam dünyasını bürüyən, onu külə döndərmək məqsədi daşıyan böyük bir alovdur...”.

Bu alovun ilkin qılgıncımları ingilis müstəmləkəçiləri tərəfindən icad edildi. Səud əmirləri son iki əsr yarımında daim vəhhabiliyi genişləndirməklə məşğul olmuşlar. Onlar, birinci dünya müharibəsindən öncə nəzərə çarpacaq geniş miqyaslı fəaliyyət göstərmirdilər. Belə ki, onların fəaliyyət dairəsi yalnız Nəcd bölgəsini əhatə edirdi. Lakin Osmanlı imperatorluğunun süqutundan sonra müstəmləkəçilər, vaxtilə osmanlıların hakimiyyəti altında olan regionları özlərinə sərf edən muzdurları arasında bölüşdürməyə başladılar. Müsbət xidmətlərinə görə Səud sülaləsinin payına Nəcd və Hicaz regionları düşdü. İki müqəddəs hərəmdə (Məkkə və Mədinədə) baş verən sələfilik mürtəce hərəkəti böyük ziyanlar doğurdu və islamın erkən çağlarından günümüzədək yadigar qalan dini irs və abidələrimiz sələfçiliyin iti buynuzuna tuş gəldi. Vəhhabilər bütün abidələri rəhimsizcəsinə, acımadan viran qoydular, lakin buna qarşılıq olaraq bəzi müşriklərin adını canlandırdılar. Belə ki, onların adı prospektlərə, küçə və bazarlara verildi.

¹ Kəşfül-irteyab.

Daha maraqlısı budur ki, bütün dağıntılara baxmayaraq, Mədinədə yerləşən Xeybər və Kə`b ibn Əşrəf yəhudi qalalarını təmir edərək abadlaşdırdılar. Sələfi vəhhabilər bütün islam abidələrini amansızcasına məhv etdilər. Əgər nə vaxtsa, özlərində cəsarət hiss edərlərsə, Peyğəmbərin (s) qəbrini və o həzrətdən (s) yadigar qalan tarixi abidələri də viran qoyacaqlar.

Yəmən əmiri Məhəmməd ibn İsmayıl, İbn Əbdül-Vəhhabın düşüncələri haqqında eşitdikdə onu mədh edərək belə bir qəsidə söylədi:

سَلَامٌ عَلَىٰ نَجْدٍ وَ مَنْ حَلَّ فِي نَجْدٍ وَ إِنْ كَانَ تَسْلِيمِي
عَلَى الْبَعْدِ لَا يُجْدِي

*“Nəcd və orada məskunlaşan kişiyə salam olsun!¹
Baxmayaraq ki, mənim uzaqdan verdiyim salamın
faydası yoxdur”.*

Lakin Yəmən əmiri Məhəmməd ibn Əbdül-Vəhhabın müsəlmanları kafir hesab etməsi, sırf şirk ittihamı ilə onların malını, qanını, namusunu halal saydığını eşitdikdə sözünü geri götürərək bu qəsidəni oxudu:

رَجَعْتُ عَنِ الْقَوْلِ قَلْتُ فِي نَجْدٍ فَقَدْ صَحَّ لِي عَنْهُ خِلَافُ الَّذِي
عِنْدِي

*“Mən Nəcdli şəxs haqqında dediyim sözü geri
götürürəm. Çünki onun haqqında güman
etdiklərimin əksini görürəm”.*

¹ Məqsəd Məhəmməd ibn Əbdül-Vəhhabdır.

Məhəmməd ibn Əbdül-Vəhhab öz inanclarını qəbul etməyənlərlə “hərbi kafir” (müsəlmanlarla döyüş halında olan kafir) kimi davranır və vəhhabi ordusu hər hansı bir müsəlman şəhərini işğal edirdisə, orada istədiyi işi görürdü. Onlar Kərbəlaya hücum zamanı olduqca rəhmsiz davrandılar və Peyğəmbər (s) nəvəsinin belə hörmətini saxlamadılar. Belə ki, əziz İslam peyğəmbərinin (s) nəvəsi İmam Hüseyinin (ə) hərəminin (məqbərəsinin) xəzinəsinə hücum edib, hərəmə aid olan bütün qiymətli əşyaları qarət etdilər. Onların bu amansız qarəti Bəni Üməyyənin “Hərrə” hadisəsi zamanı törətdikləri cinayətləri, Mütəvəkkil Abbasinin suyu İmam Hüseyinin (ə) hərəminə (məqbərəsinə) bağlamasını yaddaşlarda bir daha canlandırdı.

“Möcəmu ma əlləfu üləmaül-ümmətil-islamiyyə ziddəl-vəhhabiyyə” kitabının müəllifi vəhhabilərin törətdikləri cinayətlərə toxunaraq yazır:

“Vəhhabilər 1208-ci (h. q.) ildə Bəsrəni işğal etdikdən sonra əz-Zübeyr şəhərini talan etdilər. Hicri 1216-cı ildə Kərbəla şəhərinə yürüş edib dinc əhalini vəhşicəsinə qətlə yetirdilər və Peyğəmbər (s) nəvəsi İmam Hüseyinin (ə) müqəddəs hərəmində (məqbərəsində) mövcud olan qiymətli əşyaları tarac etdilər. 1220-ci (h.q.) ildə Nəcəranı, 1222-ci (h.q.) ildə isə Mədinə şəhərini ələ keçirdilər və Peyğəmbərin (s) müqəddəs hərəmində (məqbərəsində) olan bütün əşyaları qarət etdilər. 1225-ci ildə Şama doğru yürüş etdilər və Həvran qətliamını həyata keçirdilər. 1305-ci ildə (Məkkə hakimi) Şərif Qalibə qarşı döyüşdülər və bir çox məntəqələri işğal etdilər. 1317-ci ildə Taifi ölüxanaya çevirdilər. 1332-1336-ci illərdə Osmanlı

imperatorluğuna qarşı təxribatlarda ingilis müstəmləkəçilərinə böyük xidmətlər göstərdilər və bu xidmətin qarşılığı olaraq bütün Hicaz hakimiyyətini ələ aldılar. 1343-cü il 8 şəvval tarixində Bəqi qəbiristanlığını viran qoydular və Peyğəmbərin (s) müqəddəs hərəmini (məqbərəsini) yenidən tarac etdilər. Nəhayət, 1366-cı ildə günün günorta çağı 500 hacını şəhid edərək Məkkəni meydaxanaya çevirdilər. Hicri 1216-1218-ci illərdə Kərbəlaya vəhşicəsinə hücum etdilər və yüzlərlə müsəlmanı qətlə yetirdilər. Bu zaman İmam Hüseynin (ə) müqəddəs hərəminə (məqbərəsinə) hörmətsizlik edildi və Nəcəf şəhəri günlərlə mühasirədə qaldı. Lakin mərcəi-təqlidlərin fətvası və yerli əhalinin güclü mübarizəsi nəticəsində məğlub olaraq geri çəkilməyə məcbur oldular”.¹

İBN TEYMIYYƏ VƏ FİKİRLƏRİ

İslam dünyası, xüsusilə Şam regionu 489-cu (h. q.) ildə İslama meyillilik iddiasında olan bir şəxs tərəfindən amansız hücumlara məruz qaldı. Bu şəxs öz yanlış fikirlərini təbliğ etməyə başladı. Nəticədə müxtəlif fırqə və məzhəblərdən olan böyük alimlər ona qarşı çıxaraq yanlış və azğın fikirlərini rədd etdilər. O, beləcə həbs edilərək dustaqxanada həyatını dəyişdi. Bir çoxları ona tövsiyə etdilər, fikirlərindən yayındırmaq istədilər. Lakin o, yanlış fikirlərindən əl çəkmədi.

Şəmsəddin Zəhəbi “Mizanül-etidal” əsərində ona tövsiyə edərək yazır:

¹ Musuətül-ətəbatül-müqəddəsə, c. 6, səh. 228 və c. 8, səh. 272.

“And olsun Allaha, biz sənin fikirlərinin qarşısını hökmən almalıyıq. Sən bəhs etdikdə nə sakit olursan, nə də toxtayırsan. Dində düçar olduğun bu yanlışlıqlardan, azğınlıqlardan çəkin. Sənin Peyğəmbərin (s) belə (qarşıya qoyduğun) bu məsələlərə qarşı idi. Peyğəmbər (s) sualı pisləmişdi. Çox danışmaq (heç bir yanlışlıq olmadıqda belə) əgər halal və haram haqqında olarsa, qəlbin daşlaşmasına gətirib çıxarar. Lakin bütün danışılanlar küfr olarsa, insanın qəlbini kor edər və bu yaxşı nəticə verməz. Ey şəxsiyyətsiz! Sənin ardınca gələnin elmə, dinə bağlılığı az olarsa, özünü Allahu inkar edəcək həddə çatdıracaq və dindən xaric olacaq. Sənə tabe olanlar ya bir ovuc gözübağlı, ağılsız, ya savadsız, yalançı və əbləh, ya sakit, amma məkrli yadlar, yaxud da əməlisaleh, amma düşüncəsiz insanlardır. Ey müsəlman! Nəfsini özünü dəyərləndirmək üçün qarşıya çək. Sən özünü nə qədər təsdiqləyir, yaxşı insanları isə pisləyirsən?! Özünü nə qədər böyük, abidləri isə kiçik sanırsan?! Nə vaxta qədər özünlə dostcasına davranacaq, zahidləri isə düşmən sanacaqsan?! Nə vaxta qədər öz sözlərini iki səhih kitabın hədislərindən çox mədh edəcəksən?! And olsun Allaha sən özünü onlardan çox mədh edir və dəyər verirən. Kaş iki səhih kitabın hədisləri sənə əlindən amanda qalardı. Sən istədiyən an onları zəif hesab edir, güman olduğunu iddia edir, ya da təvil edirsən”.¹

¹ Təkmilətus-seyfis-səqil, Məhəmməd Kövsəri Misiri (v. 1371). O, bu ibarələri Qazi Bürhanəddin ibn Cəmaətin əlyazmasından, İbn Cəmaət də Hafiz Əbu Səid ibn əl-Əlainin əlyazmasından, o da Zəhəbinin əlyazmasından iqtibas etmişdir. “Əlfurqan” əsərində (səh. 129) bu ibarələrin bir

Bu şəxsin yanlış fikirləri o öldükdən sonra aradan getmədi. Onun bir neçə şagirdi öz müəlliminin təlimini təbliğ etməyə başladı. Onların təlimləri məğlubiyyətə uğradı və müsəlmanlara istədikləri təsiri göstərə bilmədi. Nəhayət, Məhəmməd ibn Əbdül-Vəhhab İbn Teymiyyənin ideyalarını davam etdirdi. O, Məhəmməd ibn Səudun hərbi gücünə arxalanaraq yenidən fəaliyyətə başladı və müsəlmanları kafirlikdə günahlandırırdı. O, dinin hamı tərəfindən qəbul edilən əsaslarını inkar edərək müsəlmanlara hücum etdi. Müqəddəslərə hörmətsizlik etdi. Yüzlərlə günahsız insanı qanına qəltan etdi.

İslam dünyası bu ciddi təhlükəni duydu və elə ona görə də dönüşlər yaranmağa başladı. Ona qarşı ilk müxalifət bayrağı qaldıran öz atası və qardaşı Şeyx Süleyman oldu. O, öz kitabında qardaşının təliminin yanlış olduğunu bildirərək ona qarşı çıxdı və müsəlmanları onu qəbul etməməyə, onun qarşısını almağa səslədi. Bu iki nəfərin etirazından sonra İslam dünyası bütövlükdə öz sözünü deməyə başladı. Müxtəlif məzhəblərdən olan elm adamları elmi əsaslarla onun ehkamlarının yanlışlığını və yolunu azdığını sübuta yetirdilər.

Müsəlmanlar hər bir dövrdə bu cərəyana qarşı çıxmalı, onun kökündə dayanan fikirlərin yanlışlığını və onların İslamdan uzaq olduğunu sübuta yetirməlidirlər. Mən, İslam akademiyasının tələbəsi və bir müsəlman kimi bacarığım qədərincə

hissəsini qeyd etmişdir. Bundan başqa “əl-Qədir” əsərində də (c. 5, səh. 89) qeyd olunmuşdur. Bəziləri zorla bu kitabın Zəhəbiyə aid olmadığını sübuta yetirmək istəmişlər. Lakin bu haqda danışmaq, kitabın Zəhəbiyə aid olduğunu inkar etmək faydasızdır.

özümə borc bilirəm ki, dərslərimdə bu yırtıcı cərəyana qarşı çıxım. Yeni nəsli bu yanlış təlim haqqında məlumatlandırım və onları bu cərəyanla bağlı üzərlərinə düşən vəzifəni həyata keçirməyə sövq edirəm.

Bu kitab həmin məqsədlə qələmə alınmış və aşağıdakı xüsusiyyətlərə malikdir:

1.Vəhhabilərin əsaslandıqları və yanlış fikirlərinə sübut kimi göstərdikləri hədislərin tənqidi araşdırılması;

2.Vəhhabi ideyalarının yanlışlığını üzə çıxaran tarixi dəlillərin çoxluğu. Əlbəttə, “Kəşfül-irtiyab” əsərinin müəllifi mərhum Əmin və “əl-Qədir” kitabının müəllifi Əllamə Əmini daha çox dəlillər gətirmiş və böyük məharətlə vəhhabi təlimlərinin yanlışlığını sübut etməyə səy göstərmişdir.

3.Vəhhabilərin həssaslıq göstərərək üzərində dayandıqları məsələlərə daha çox yer verilməsi. Məsələn, Peğəmbərin (s) qəbrini ziyarət etmək, ziyarət məqsədi ilə səfərə çıxmaq, qəbirləri ziyarət etmək, qəbirlərə təberrük etmək, qəbirlərin yanında dua oxumaq və namaz qılmaq, qəbir üzərində şam yandırmaq, Allahdan qeyrisinə and içmək, nəzir və təvəssül etmək, mövlud günlərində şadlıq etmək və s.

Həcc mərasimi zamanı elmi dialoqlar apararıq “Əmr be Məruf” heyətlərinin üzvlərindən eşitdiklərimizə görə vəhhabilər yalnız bu məsələlər haqqında danışıqlar. Onları beynəlxalq sehyanizmin təcavüzləri, onların iyrənc və məkrli planları, Amerikanın müsəlmanlara qarşı atdığı addımlar maraqlandırmır. Onlar, Əlcəzairdə, Sudanda, Əfqanıstanda baş verənlərə, Albaniya və Balkan

müsəlmanlarının başına gətirilənlərə heç bir əhəmiyyət vermirlər.

Sonda bu əsərin yenidən nəzərdən keçirilməsində göstərdiyi yardıma görə əziz dostum tədqiqatçı Əli Şaviyə təşəkkür edir və uca Tanrıya bəxş etdiyi bu müvəfəqiyyətdən dolayı minnətdarlığımı bildirirəm. Çünki, nemət verən yalnız odur.

Qum şəhəri.

Nəcməddin Təbəsi.

1417-ci (h.q) il, 4 şəvval.

VƏHHABİLİK VƏ XƏVARİCİN OXŞAR CƏHƏTLƏRİ

İslam tarixini və xəvaric təlimini araşdırdıqda onların dar düşüncəyə malik olduqları tam aydınlığı ilə məlum olur. Onlar İslam, Quran və ilahi xilafət haqqında yanlış düşüncələrə malik idilər. Belə ki, ağılsızcasına müsəlmanları kafirlikdə ittiham edir və onların qanını, malını halal hesab edirlər. Bütün bunları araşdıran kimsə vəhhabilərin davranışlarına da nəzər salsın. Onların fətvalarını, müsəlmanlara qarşı atdıqları siyasi addımları incələsin. Bu zaman vəhhabiliyin Xəvaric təliminin davamı olduğunun və müsəlmanların İbn Əbdül-Vəhhabın güc əldə etdiyi gündən dövrümüzə qədər hələ də onun zərbələrinə məruz qaldıqlarının şahidi olacaq.

لا دعاء الا الله لا شفاعة الا الله ولا توسل الا الله ولا استعانة الا بالله
şüarları Xəvaricin لا حكم الا الله şüarını xatırladır.¹

Xəvaric və vəhhabiliyin müştərək cəhətləri və davranışlarındakı oxşarlıqlar aşağıdakılardan ibarətdir:

1.Vəhhabilər insanları öldürür, abadlıqları viran qoyur və müsəlmanları qılıncdan keçirir. Buna səbəb kimi onların meyitdən şəfaət dilədiklərini, Peyğəmbər (s) və əməlisalehlərə təvəssül etdiklərini göstərilər. Bütün bunlar xaricilərin dar və məhdud düşüncələrini xatırladır.

2. Vəhhabilər öz əqidələrinə uyğun olmayan digər tərz–təfəkkürdə olan insanları Allaha şərikin hesab edir və onlara “müşrik”, “kafir” deyər müraciət edirlər. Bütün bunlar Xəvaric təlimini yada salır. Onlar sahibinin razı olmayacağı ehtimalını verdikləri bir gilə xurmanı yemir, çöldə gəzən donuzu İslam hakimiyyəti altında yaşayan hər hansısa əhli-kitabın malı olar diyər öldürmür, lakin Peyğəmbərin (s) səhabəsini isə ağzı oruc, boynundan Quran asılmış vəziyyətdə qətlə yetirir²

¹ Həzrət Əli (s) bu şüar haqqında buyurur: Bu, Quran ayəsi ilə müvafiq olduğu üçün haqq sözdür, amma məqsəd yanlışdır. Çünki onların bu şüarı verməkdə məqsədi yalnız Allahın yer üzündə hakimiyyəti ələ alması və ondan başqa heç bir kimsənin hakimiyyətdə olmaması idi. Təbii ki, Allahın insanlar arasında hakimiyyəti şəxsən özü idarə etməsi onun cisim olmasını tələb edən baxışdır.

² Haqqında söhbət açdığımız bu səhabə Abdullah ibn Xəbabdır. Hansı ki Xəvariclər onu Ramazan ayında oruc olduğu halda və boynundan Quran asılmış vəziyyətdə şəhadətə yetirdilər. Onun hamilə olan həyat yoldaşını isə qarını yərərək qətlə yetirdilər. Bu qətlərin səbəbi o iki nəfərin Əliyə (ə) qarşı çıxmamaları idi. Xaricilər utanmadan

və bununla özlərini Allaha yaxınlaşmış hesab edirdilər. Bütün bu cinayətlərə şahid olan dövrün müsəlmanları canlarını qorumaq üçün müsəlmanlıqlarını gizlədir, əhli-kitab, yəni digər ilahi dinlərə mənsub olduqlarını bildirirdilər.¹

Onlar Əli (ə) haqqında tərifdən savayı bir şey deməyənləri qanına qəltan edirdilər.

وَأَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلَّهِ ۖ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا ﴿۱﴾
“Şübhəsiz ki, (bütün) məscidlər Allaha məxsusdur. Allahdan başqa heç kəsə ibadət etməyin!”² ayəsini Peyğəmbərin (s), səhabələrin və ya əməlisaleh insanların qəbirlərinə təvəssül edənlərə tətbiq edirlər. Xəvaric də kafirlərin,

ona dedilər: “Boynundan asdığıın Quran bizə səni öldürməyi əmr edir”. O, çay kənarında öldürüldü və qanı çaya axıdıldı.

Onların çoxsaylı cinayətlərindən biri də müsəlman qadınlarını əsir götürərək öz aralarında alıb-satmaları idi. Onlar bir dəfə bir qadını əsir götürərək satmaq üçün müzaidəyə (auksiona, hərraca) qoyuldu. Müzaidə zamanı qiyməti o qədər artırdılar ki, nəhayət onlardan biri ayağa durub əsir götürülmüş qadını qətlə yetirdi və dedi: “O, kafirdir. Az qalmışdı bizim aramıza fitnə salsın. Ona görə də öldürülməli idi” (Kəşfül-irtiyab, səh. 97).

¹Bir qrup müsəlman Xaricilərlə qarşılaşdı. Xaricilər onlardan kim olduqlarını soruşdular. Müsəlmanlardan biri vəziyyətin nə yerdə olduğunu bilib qrupun sözcüsü kimi önə çıxıb dedi: “Biz əhli-kitabdanıq (yəni digər ilahi dinlərə mənsub olanlardanıq) və sizə pənah gətirmişik. Məqsədimiz sizdən Quran öyrənib öz vilayətimizdə təbliğ etməkdir”. Xaricilər: “Sizin təhlükəsizliyinizin təmin olunması Peyğəmbərin (s) öhdəsinə düşür” - deyib onlara Qurandan bəzi şeyləri öyrətdilər və bir neçə nəfəri onları yaşadıkları vilayətə doğru bələdçilik etmək üçün ayırdılar (əs-Sirətül-Hələbiyyə, 3, səh. 140).

² Cin, 18.

müşriklərin haqqında nazil olan ayələri müsəlman və möminlərə aid edirlər.¹

İbn Ömər bu haqda yazır: “Xaricilər kafirlər haqqında olan ayələri əsas tutub, sonra isə onu möminlərə tətbiq edirlər”. İbn Abbas isə deyir: “Xəvaric kimi olmayın! Çünki onlar Quranın əhli-kitab və müşriklər haqqında nazil olan ayələrini cahilcəsinə müsəlmanlara tətbiq edirlər”.²

Onlar bu yanlış düşüncələrinə əsaslanaraq qan tökür və müsəlmanların əmlakını talan edirdilər. Vəhhabilər onlarla eyni əqidədə olmayan digər müsəlmanları şirkdə günahlandırır və onların əmlakını, qanını halal hesab edirlər. Onlar “Darul-İslami” (İslam diyarını) “Darul-hərb” (müsəlmanlarla döyüş halında olan diyar), özlərini isə “Darul-iman” (iman diyarı) hesab edir və digərlərinin də onların diyarına köçməli olduğunu düşünürlər. Halbuki dinin dəyişməz əhkamına görə şəhadət kəlməsini dilinə gətirən hər bir şəxs müsəlmanların sırasına daxil olur və onun təhlükəsizliyi müsəlmanlar tərəfindən təmin olunur. Belə ki, onlar müsəlmanların xeyrinə, ziyanına şərikdirlər. Bu zaman onun qəlbən iman gətirib-gətirmədiyini araşdırmağa ehtiyac yoxdur. Çox güman ki Vəhhabilər dinin bu dəyişməz əhkamını qəbul etmirlər. Çünki daim öz əqidələrinə əməl etməyənləri kafirlikdə ittiham edirlər.

Onlar ﴿وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْقَى إِلَيْكُمُ السَّلَامَ لَسْنَا مُؤْمِنًا﴾
“Sizə müsəlman olduğunu bildirən (salam verən) bir kimsəyə: "Sən mömin deyilsən!" deməyin!”³
ayəsini unutmuşlar. Vəhhabilərin nəzərlərindən

¹ Buxari, c. 4, səh. 194.

² Kəşfül-irtiyab, səh. 124.

³ Nisa, 94.

yayındığı ehtimal olunan bir rəvayətdə deyilir: “Peyğəmbər (s) Üsamənin rəhbərliyi ilə Bəni Zəmrə qəbiləsinə doğru qoşun göndərdi. Yolda çox sayda qoyun və qırmızı dərilə dəvə otaran Mirdas ibn Buhəyk adlı bir kişi ilə rastlaşdılar. Kişi özünü qorumaq məqsədi ilə yaxındakı mağaraya sığındı. Üsamə isə onun izinə düşüb ardınca getdi. Mirdas sürünü dağda, təhlükəsiz yerdə yerləşdirib qoşuna tərəf qayıtdı və salam verib Allahın yeganəliyinə, həzrət Məhəmmədin (s) onun rəsulu olduğuna imanını bildirdi. Lakin Üsamə onun bu sözlərinə əhəmiyyət vermədi və sürünü, dəvələri əldə etmək üçün onu öldürdü. Peyğəmbər (s) bu hadisəni eşitdikdə Üsaməyə buyurdu: “Allahın yeganəliyini etiraf edən bir insanı necə öldürdün?” Üsamə: “Ey Allahın rəsulu, o, bunu özünü qorumaq üçün etmişdi”-deyə bildirdi. Peyğəmbər (s) buyurdu: “Sən onun qəlbini yarıb içinə baxdınmı?”¹ Allah-təala Üsamənin onu qoyun sürüsü və dəvələr üçün öldürdüyünü Peyğəmbərə (s) bildirmişdi.

Xaricilər² oxun yaydan çıxdığı kimi dindən xaric oldular və yaxud xaricilər dində dərinə getdilər,³ nəhayət, ox yaydan çıxan kimi dindən çıxdılar.⁴ Bizi narahat edən Peyğəmbərin (s) Nəcd⁵ haqqında

¹ Əd-Dürrül-mənsur, c. 2, səh. 357; Məcməul-bəyan, c. 3, səh. 149.

² Müsnədi-Əhməd, c. 2, səh. 18; əl-Camius-səhih, c. 4, səh. 481.

³ Mərhum Əmin “Kəşful-irtiyab” əsərində yazır: “Dində dərinə getmək onu Allahın istəmədiyini şəkildə çətinləşdirməkdir”.

⁴ Müsnədi-Əhməd, c. 2, səh. 18; əl-Camius-səhih, c. 4, səh. 481.

⁵ Burada oxuculara bu rəvayət haqqında ətraflı məlumat vermək yerinə düşərdi. Öncə qeyd edək ki, əhli-sunnə

qaynaqlarında qeyd olunmuş rəvayətləri olduğu kimi diqqətinizə çatdıracağıq. Əhməd Hənbəl “Müsənd” əsərində İbn Ömərən nəql edir:

اللهم بارك لنا في شامنا اللهم بارك لنا في يمننا قالوا و في نجدنا قال اللهم بارك لنا في شامنا اللهم بارك لنا في يمننا قالوا و في نجدنا قال هناك الزلزال والفتن منها او قال بها يطلع قرن الشيطان

Buxari “əl-Fitən” əsərində İbn Ömərən nəql edir:

ذكر النبي (ص) اللهم بارك لنا في شامنا اللهم بارك لنا في يمننا قالوا با رسول الله وفي نجدنا فاطنه قال في ثلاثة هناك الزلزال وبها يطلع قرن الشيطان

Həmin rəvayəti Tirmizi “Mənaqib” Müslim isə “Səhih” əsərində Peyğəmbərdən (s) nəql edir:

وهو (نبي ص)) مستقبل المشرق يقل رأس الكفر من ها هنا من حيث يطلع قرن الشيطان

Buxarinin “əl-Fitən” əsərində İbn Ömərən nəql etdiyi rəvayətdə deyilir:

(انه ص) قال الي جنب المنبر فقال الفتنة ها هنا الفتنة ها هنا من حيث يطلع قرن الشيطان قرن الشمس

Yenə orada İbn Ömərən nəql olunur: Peyğəmbər (s) üzünü şərqə tərəf tutaraq buyurdu:

ألا ان الفتنة ها هنا من حيث يطلع قرن الشيطان

Malik “Müvəttə” əsərində İbn Ömərən nəql edir:

رأيت رسول الله (ص)-يشير-الي المشرق و يقول لها ان الفتنة ها هنا ان الفتنة من حيث يطلع قرن الشيطان

Digər rəvayətdə deyilir:

الايمن والكفر قبل المشرق و غلظ القلوب والجفاء في المشرق والايمن في اهل الحجاز

İlk iki hədisdə Nəcdin adı çəkilməmişdir və bu sonrakı hədislərdə qeyd olunan “şərq” sözünü şərh edir. Çünki Nəcd Mədinə şəhərinin şərqində yerləşir. Bəzi vəhhabilər əl-ayağa düşüb Peyğəmbərin (s) Ayişəyə buyurduğu 1-حواب yozduqları kimi bu hədisi də müxtəlif mənalara yozur və deyirlər: Nəcdən məqsəd İraqdır və Hicazın yuxarı hissəsində yerləşir. Çünki Nəcd lüğət kitablarında الشرق من الارض anlamında işlədilmişdir. Vəhhabilərin bu sözü suda boğulan adamın əl-qol ataraq çabalamasına bənzəyir. Çünki (ərəb dilində) Nəcd sözü heç bir qeydsiz işlədilsə, qədim dövrlərdən günümüzədək (sonralar vəhhabiliyin məskəni olan) Nəcd nəzərdə tutulur. Oranın əhalisi Nəcdiyyun (nəcdililər), padşahı Nəcd sultanı, dövlət tipi isə Nəcd sultanlığı kimi tarixin

buyurduqlarının Nəcddə baş verənlərə aid ola bilməsi ehtimalıdır. Belə ki, o həzrət Nəcd haqqında soruşulduqda buyurdu: “Zəlzələ və fitnələr oradan qalxacaqdır”¹ və yaxud “şeytan ümməti oradan (Nəcddən) qalxacaqdır”. Qamus². X əsərini yazdığına görə hədisdə istifadə olunmuş “qərn” sözündən məqsəd ümmət və ona (şeytana) tabe olanlar və ya hakim tayfa anlamındadır. Uca Tanrıdan diləyimiz budur ki, müsəlmanları düşmənləri qarşısında birləşdirsin! Onların qəlbini hidayət nuru ilə işıqlandırın və sağlam düşünmə

yaddaşına həkk edilmişdir. Digər tərəfdən dilçilər onların iddialarının tam əksini deyirlər. Qamus kitabında deyilir:

النجذ ما اشرف من الارض اسفله العراق والشام و اوله من جهة الحجاز
لات عرق

Vəhhabilər isə bu izahın yalnız *من الارض* hissəsi ilə kifayətlənmişlər.

“Sihah” kitabında deyilir:

النجذ من بلاد العرب و هو الغور والغور تهامة وكل ما ارتفع من تهامة الي
الارض العراق فهو نجد

“Misbah” kitabında deyilir:

معروفة من ديارل العرب مما يلي العراق وليست من الحجاز و ان كانت من
جزيرت العرب نجد من بلاد

Bütün bunlar Nəcdin İraq olmadığını açıq şəkildə göstərir. Təbii ki, Nəcd, Hicaz, Şam və ya Yəmən də deyildir. Bu, yuxarıda qeyd olunan rəvayətlərdə də öz əksini tapmışdır. *اموى* bir şerində deyir:

فاتك ان اعرفت والقلب منجد فدمت ولم تشمم عرارا ولا زندا

Bu şerdə İraqla Nəcd qarşı-qarşıya qoyulmuş və biri digərindən fərqləndirilmişdir. Sözü gedən hədisləri vəhhabilərə aid edənlərdən biri də Məhəmməd ibn Əbdül-Vəhhabın qardaşı Süleyman ibn Əbdül-Vəhhabdır. O, deyir:

و مما يدل على بطلان مذهبكم ما في صحيحين رأس الكفر نحو المشرق

Sözlərinin sonunda isə deyir:

اشهد ان رسول الله (ص) لصادق لقد ادى الامانة وبلغ الرسالة

(Kəşfül-irtiyab, səh. 100-120).

¹ Müsnədi-Əhməd, c. 2, səh. 81.

² Qamusul-lügət, səh. c. 3, səh. 382.

neməti bəxş etsin! Ümidvarıq ki, sözü gedən bu firqə sağlam düşüncəyə, elmə əsaslanan düzgün müzakirə masası arxasında əyləşəcəklər. Cəhalət və yanlışlıq pərdələri, ifrat və yersiz təəssüb hissi yalnız bu yolla aradan qaldırıla bilər.

Allah-təala bu yolda hamıya uğur versin!

ŞƏFAƏT

- 1. Vəhhabi təlimində şəfaət*
- 2. Şəfaətin mənası*
- 3. Şəfaət kimə aid ola bilər?*
- 4. Şəfaətçinin rolu*
- 5. Şəfaətçilər*
- 6. Bir açıqlamaya cavab*
- 7. Peyğəmbərin (s) ölümündən sonrakı həyatı*
- 8. Alimlərin ölümdən sonrakı həyat haqqında görüşləri*
- 9. Sual və cavab*
- 10. Sübkinin ruhun ölməzliyi haqqında fikri*
- 11. Rəvayətlərdə şəfaət anlayışı*
- 12. Səhabələrin keçdiyi həyat yolunda şəfaətin yeri*

VƏHHABİ TƏLİMİNDƏ ŞƏFAƏT

Vəhhabilər Allahın şəfaət haqqı verdiyi kimsələrdən (peyğəmbərlər, əməlisalehlər, mələklər və s.) şəfaət diləyənləri kafirlikdə ittiham edir, elə buna görə də onların əmlakını, qanının axıdılmasını halal hesab edirlər. Məhəmməd ibn Əbdül-Vəhhab deyir: "Əgər şəfaət diləyənlərin məqsədi mələklərdən, peyğəmbərlərdən və övliyalardan şəfaət diləməkdirsə, (hansı ki bununla Allaha

yaxınlaşmaq istəyirlər) bu onların əmlakının, qanının axıdılmasının halal olmasına səbəb olur. "Bu açıqlama İbn Teymiyyənin sözlərində də öz əksini tapmış və Məhəmməd ibn Əbdül-Vəhhab da onun fikirlərindən yararlanmışdır. İbn Teymiyyəyə görə, Peyğəmbərin (s) apardığı döyüşlərin səbəbi yuxarıda qeyd olunanlardır. Çünki Peyğəmbərin (s) döyüşdükləri də bu inanacları qəbul edir,¹ bütləri

¹ Vəhhabilərin bu kimi fətvalara əl atdıqlarını gördükdə belə bir sual haqqında düşünməli oluruq; Nə üçün vəhhabilər, hətta öz dörd məzhəblərindən kənara çıxaraq sözü gedən fətvalara əl atırlar?

Bu sualın qısa cavabı budur ki, onlar elm və ictimai qayısının bağlanması fikrini rədd edir və məşhur dörd məzhəbə sadıq qalacağına məcbur olmadıqlarını hesab edirlər. Onlar özlərini sələfi hənəbli adlandırmalarına baxmayaraq, bu məzhəbə əks fətvalar verirlər. İbn Əbdül-Vəhhabla eyni dövrdə yaşamış Məhəmməd ibn İsmayıl "Təthirül-etiqaq" risaləsində yazır: "Dörd məzhəbin fəqihləri məlum dörd nəfərdən sonra (Əbu Hənifə, Şafei, Maliki, Hənəbli) çıxış yolunu "ictimihad" gördülər". Məhəmməd ibn İsmayıl tərəfindən irəli sürülən bu fikir yanlış və olduqca savadsız fikirdir. İbn Əbdül-Vəhhabın nəvələrindən olan Məhəmməd ibn Əbdül-Lətif yazır. "Bizim məzhəbimiz Əhməd ibn Hənəblin məzhəbidir. Biz ictimihad iddiasında deyilik. Peyğəmbərin (s) sünnəsinin düzgünlüyünə əmin olduqda ona düzgün şəkildə əməl edir və heç bir kəsin sözünü və ya atdığı addımı ondan önə keçirmirik". Azacıq diqqət yetirdikdə onun bu sözü deməklə ictimihad iddiasında olduğu aydınlaşır. Çünki onların əldə etdikləri sünnəni ya şəxsən Peyğəmbərin (s) özündən, o həzrətin dilindən eşitmişlər, yaxud da mütəvatir şəkildə nəql edilmişdir. Əgər mütəvatir şəkildə nəql olunubsa, necə olur ki, başqalarına məxfi qalmış və məhz sizə gəlib çatmışdır. Təbii ki, bu qeyri-mümkündür. Əgər zənn, güman yolu ilə əldə olunmuş olsa, bu zənnin, gümanın hədisin sənədində, yaxud da ifadə etdiyi mənada olmasından asılı olmayaraq, hər halda gümana əsaslanır və ona əməl etmək Allah tərəfindən qadağan olunmuşdur. Təbii

yalnız bir şəfaətçi kimi qələmə verir və onlara sığınırdılar. Məhz elə buna görə əməlisalehlərdən şəfaət diləyən kimsə kafirlər kimi düşünmüş olur və onların cərgəsinə keçir. Hansı ki, deyirdilər:

﴿ مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَىٰ ﴾

"Biz onlara yalnız bizi Allaha yaxınlaşdırmaq üçün ibadət edirik!"¹

ŞƏFAƏTİN MƏNASI

Hərfi mənə etibarı ilə ərəb dilinə məxsus “شفع” kökündən törəmiş, “Şəfaət” sözü dilimizə “cüt” sözü ilə tərcümə edilir. Bir termin kimi isə şəfaətçi ehtiramının, onun təsir qüvvəsinin şəfaət olunacaq nöqsanlı vasitə ilə birgələşməsinə və nəticədə həmin nöqsanlı vasitənin şəfaətçi vasitəsi ilə təkmilləşməsinə deyilir. Belə olan halda məlum nöqsanlı vasitə, şəfaət olunmaq niyyətində olan şəxsin şəfaəti qəbul olunacaq dərəcədə təkmilləşir və lazımı həddə yüksəlir.²

ki, zənnə, gümana əsaslanan hədisin elmi baxımdan heç bir dəyəri yoxdur və elə buna görə də ictihad əsaslanmalı və ictihadla nəticələnməlidir. Belə olan halda nə üçün siz nəss qarşısına ictihadla çıxırsınız? Hansı ki, onun heç bir elmi dəyəri yoxdur.

¹ Zümər, 3.

² Şəfaətin mahiyyəti, əslində, şəfaət olunmaq istəyən şəxsin ləyaqətinin, qabiliyyətinin tamamlanması, lazımı səviyyəyə yüksəlməsindən ibarətdir. Yəni şəfaətçi elə bir iş görür ki, şəfaət olunmaq istəyən şəxsin nöqsanlılığı sifra enir və lazımı şəkildə təkmilləşir. Ağılın hökmünə görə kamil olmayan hər

ŞƏFAƏT KİMƏ AİD OLA BİLƏR?

Böyük savab və mənəvi məqam əldə etmək istəyən hər hansı bir insan səy göstərmədən, lazımı amillərin mövcudluğunu təmin etmədən savaba yetib şəfaətə nail ola bilməz. Bunun üçün isə şəfaət ləyaqətinə malik olmalı və bu yöndə iş aparmalıdır. Əgər nöqsanlı vasitə səbəbi ilə şəfaətə layiq ola bilməmişsə, mövcud nöqsanı aradan qaldırmaq şəfaətçinin üzərinə düşür. Başqa sözlə desək, şəfaət, şəfaət olunanda mövcud olan səbəbin

hansısa bir varlıq tam kamil mənəbdən bəhrələnməli və təkmilləşməlidir. Əgər bu təkmilləşmə prosesi üçün kifayət qədər qabiliyyətə malik deyilsə, müxtəlif vasitələrlə bu qabiliyyət və istedadı yiyələnməlidir. Bu heç bir qanuna nəinki zidd deyil, əksinə ağılın gəldiyi qənaətin tələbidir. Başqa sözlə, şəfaətin mənası bu deyil ki, kimsə nöqsanlı vəziyyətdə və heç bir şərtin mövcud olmadığı halda onun üçün edilən şəfaət qəbul olunacaq, əksinə şəfaət, günahkar şəxsin, özünü təkmilləşdirməsi, islah etməsi və bu yolla haqqında görüləcək cəza tədbirini aradan qaldırılması deməkdir. Məsələn, “istisqa” namazı (quraqlıq zamanı yağış yağması üçün qılınan namaz) qılındıqdan sonra yağışın yağması havada heç bir dəyişiklik aparmadan baş vermir, əksinə öncə Allah-təala yağışın yağma səbəblərini meydana gətirir, sonra isə təbii yolla yağış yağır. Misal üçün küləyə buludu (quraqlıqdan) od tutub yanan istiqamətə aparması göstərişini verir:

﴿ بَلَدٌ مَيِّتٌ وَاللَّهُ الَّذِي أَرْسَلَ الرِّيَّاحَ فَتُثِيرُ سَحَابًا فَنُقْتَلُ بِهِ إِلَى ﴾

**“Buludları hərəkətə gətirən küləkləri Allahdır göndərən!
Biz (o buludları) quru (ölü) bir məmləkətə tərəf qovub,
öldükdən sonra torpağı onunla dirildirik” (Fətir, 9).**

təkmilləşdirilməsi deməkdir və heç bir müstəqil təsirə malik deyil.¹

ŞƏFAƏTÇİNİN ROLU

Şəfaətçinin rolu Allahın allahlığına qarşı deyil, (çünki onun şəfaəti Allahın izni ilə baş verir və Allahın izni xaricində heç bir şəfaətdən söhbət gedə bilməz). Bundan başqa, o, bəndənin bəndəliyinə qarşı da deyil, (çünki şəfaətin istənilən nəticəni verməsi şərti Allaha bəndəlik etməkdir. Hansı ki, bu məsələdə nöqsanlı idi). Şəfaət bəndə üçün nəzərdə tutulan hər hansı bir hökmə qarşı da deyil, (çünki günahkar bəndə cəzaya layiqdir. Amma şəfaət Allahın geniş rəhməti, intəhasız məğfirətidir. Hansı ki, ona layiq insanlar onun vasitəsi ilə paklanırlar). Şəfaətçi Allahı kərəm, səxavət və s. atributları ilə yad edir və bəndənin bağışlanmasına şərait yaradır. Məsələn, o, deyir: “İlahi! Sənə kərəm və səxavətinə and verirəm! Bu günahkar bəndəni bağışla”. Bundan başqa şəfaətçi bəndənin öz keyfiyyətlərini də yad edir və onun bağışlanmasına səbəb olur. Məsələn, deyir: “İlahi! Bu bəndə sən

¹ Burada belə bir sual ətrafında düşünməli oluruq:

Yalnız şəfaətçi ehtiramının, onun təsir qüvvəsinin şəfaət olunmaq arzusunda olan nöqsanlı vasitə ilə birləşməsi şəfaətin qəbul olunması üçün yetərlidirmi?

Cavab: O şəxsi şəfaət etmək Allah-təalanın rizayətini cəlb edə bilər ki, onun etiqadı ümumi din xəttindən çıxmasın. Amma etiqadı, dinə bağlılığı Allahın rizayətini cəlb etməyən şəxs (ayədə qeyd olunan “küfir” sözü buna misaldır; ﴿ وَلَا يَرْضَىٰ ﴾ لِعِبَادِهِ الْكُفْرَ) Zümər, 7) olsa, heç bir zaman şəfaət olunmaz. Allahın razılığı olan din İslam dinidir; ﴿ إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ ﴾ (Ali-İmran, 19). Deməli, şəfaət olunmaq istəyən insan dinə inanır, lakin əməlisaleh deyilsə, o zaman şəfaət oluna yəni bağışlana bilər.

razılığını istəyir. O, öz etdiyindən peşimandır”. Yaxud da şəfaətçi öz keyfiyyətlərini yad edir. (Allaha yaxınlığını, mənəvi zənginliyini və s.) Məsələn, deyir: “İlahi! Bu bəndəni mənim sənin yanındakı hörmətimə görə bağışla”. Deməli, şəfaət şəfaətçinin bəndəyə xeyir dəyməsi üçün və şərin ondan uzaq olması üçün etdiyi vasitəçilikdir. Şəfaətçi bu vasitəçiliyi ilə cəzanın (günahkar bəndənin üzərindən) götürülməsində təsirli amilləri dilə gətirir və günahkar, nöqsanlı bəndə Allahın cəzasına məruz qalmaq əvəzinə, yalnız rəhmətindən faydalanır. Şəfaət, Allah tərəfindən müəyyən bəndələrə aid edildiyinə baxmayaraq, günahkar bəndə özü də Allahın rəhmətini cəlb edib, öz günahkarlığını, acizliyini nümayiş etdirmək iqtidarındadır. O, tövbə və müsbət əməllər vasitəsi ilə günahkar bəndə anlayışı çərçivəsindən xaric olub əməlisaleh bəndə adına layiq görülmə bilər. Quran bu haqda buyurur:

﴿ فَأُولَٰئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ ﴾

“Allah onların pis əməllərini yaxşı əməllərə çevirər”.¹

Bəli, Allah onların günhlarını savaba çevirməklə yanaşı, çirkin əməllərinin nəticəsini də puça çıxarar:

﴿ وَقَدِمْنَا إِلَىٰ مَا عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْنَاهُ هَبَاءً مَّنثُورًا ﴾

“Onların etdikləri hər hansı bir (yaxşı) əməli Biz qəsdən (havadan uçan) dağınıq zərrələrə (toz dənələrinə) döndərərək! (Onların qohum-əqrabaya, yoxsullara göstərdikləri köməyin, qonağa, qərribə etdikləri hörmətin və dünyada

¹ Furqan, 70.

gördükləri digər yaxşı işlərin zərrə qədər qiyməti olmaz!)”¹

ŞƏFAƏTÇİLƏR

Şəfaət iki növdür:

1. Təkvini; yəni Allahla “mümkün varlıqlar” arasında mövcud olan həyatverici səbəb və vasitələr (istər dünyada, istərsə də axirətdə) “təkvini” şəfaətçi qismindədirlər (Çünki yaradanla yaradılmışlar arasında “yaradılış” vasitəsidirlər).

2. Təşrii şəfaət; Bilavasitə ilahi qanunların icra olunduğu aləmdə mövcud olan şəfaət. Hansı ki, bu növ şəfaətin bəzi qisimləri Allahın məğfirətinə, günahkar bəndənin bağışlanmasına gətirib çıxarır.

DÜNYADA ŞƏFAƏTÇİLƏR

1. Tövbə:

﴿قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ﴾

“(Ya Peyğəmbər! Mənim adımdan qullarıma) de: "Ey Mənim (günah törətməklə) özlərinə zülm etməkdə həddi aşmış bəndələrim! Allahın rəhmindən ümitsiz olmayın. Allah, (tövbə etdikdə) bütün günahları bağışlayar. Həqiqətən, O bağışlayandır, rəhm edəndir!”²

¹ Furqan, 23.

² Zümər, 53. Dünyada ən təsirli şəfaətçi tövbədir. Çünki dünyada mövcud olan peyğəmbərlər, mələklər və s. bu kimi digər şəfaətçilərin təsir dairəsi şirki çıxmaq şərti ilə qalan bütün günahları əhatə edir və Yalnız günaha bulaşmış

2. İman:

﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَآمِنُوا بِرَسُولِهِ يُؤْتِكُمْ كِفْلَيْنِ مِنْ رَحْمَتِهِ وَيَجْعَلْ لَكُمْ نُورًا تَمْشُونَ بِهِ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴾

“Ey iman gətirənlər! Allahdan qorxun və Onun peyğəmbərinə iman gətirin ki, (Allah) sizə Öz mərhəmətindən iki pay versin, sizə (sirat körpüsü üstündə) getməyiniz üçün nur bəxş etsin və sizi bağışlasın. Allah bağışlayandır, rəhm edəndir!”¹

3. Yaxşı əməl:

müsəlmanlara aid olur. Belə ki, Quranda tövbə surəsində (ayə 113) buyrulur:

﴿ مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ ﴾

“Peyğəmbərə və iman gətirənlərə müşriklər üçün bağışlanma diləmək yaraşmaz!”

Nəhcül-bələğədə isə (hikmət, 371) deyilir: لا شفيع انجح من التوبة

Əlbəttə, qeyd etmək lazımdır ki, peyğəmbərlər, mələklər və s. şəfaətçilərin tövbə ilə fərqi tövbənin şəfaətinin Yalnız dünyaya, onların şəfaətinin isə həm dünyaya, həm də axirətə aid olmasındadır. Bu haqda Quranda buyrulur:

﴿ وَلَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ حَتَّىٰ إِذَا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ إِنِّي تُبْتُ الْآنَ وَلَا الَّذِينَ يَمُوتُونَ وَهُمْ كُفَّارٌ ﴾

“Günah işlər görməkdə davam edərək ölüm yetişən anda: “Mən indi tövbə etdim” -deyənlərin və kafir olaraq ölənlərin tövbəsi qəbul olunmaz” (Nisa, 18).

اليوم عمل ولا حساب وغدا حساب ولا عمل

(Biharul-ənvar, c. 84).

¹ Hədid, 22.

وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ وَأَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿
مَغْفِرَةٌ﴾

“Allah iman gətirib yaxşı işlər görənlərə onlara bağışlanma və böyük mükafat gözlədiyini vəd etmişdir!”¹

4. Quran:

﴿يَهْدِي بِهِ اللَّهُ مَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَهُ سُبُلَ السَّلَامِ وَيُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِهِ وَيَهْدِيهِمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ﴾

“Allah Öz lütfünə sığınanları onunla (Peyğəmbər və Quran vasitəsilə) əmin-amanlıq (sülh) yollarına yönəldər, onları öz iznilə zülmətdən nura çıxarar və düz yola istiqamətləndirər!”²

5. Peyğəmbərlər:

﴿وَلَوْ أَنَّهُمْ إِذْ ظَلَمُوا أَنفُسَهُمْ جَاءُوكَ فَاسْتَغْفَرُوا اللَّهَ وَاسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ لَوَجَدُوا اللَّهَ تَوَّابًا رَّحِيمًا﴾

“Onlar (münafıqlar) özlərinə zülm etdikləri zaman dərhal sənin yanına gəlib Allahdan

¹ Maidə, 9.

² Maidə, 16.

واعلموا انه شافع مشفع وقائل مصدق وانه من شفع له القرآن ويوم القيمة شفيع فيه ومن محل به القرآن يوم القيامة صدق عليه

“Bilin ki, Quran, şafaəti qəbul olunan şafaətçi, sözü dinlənilən, eşidilən sözcüdüür. Qiyamət günü, Quran, kimin üçün şafaət etsə, şafaəti qəbul ediləcəkdir, kimdən şikayət etsə, kimin əleyhinə şahidlik etsə, qəbul olunacaq (Nəhcül-bəlağə, xütbə. 185).

bağışlanmaq diləsəydilər və Peyğəmbər də onlar üçün əfv istəsəydi, əlbəttə, Allahın tövbələri qəbul edən, mərhəmətli olduğunu bilərdilər”¹.

6. Mələklər:

﴿الَّذِينَ يَحْمِلُونَ الْعَرْشَ وَمَنْ حَوْلَهُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ
وَيُؤْمِنُونَ بِهِ وَيَسْتَغْفِرُونَ لِلَّذِينَ آمَنُوا﴾

“Ərşi daşıyanlar və onun ətrafında olanlar (mələklər) öz Rəbbini həmd-səna ilə təqdis edir, Ona (qəlbən) inanır və möminlərin bağışlanmasını diləyirlər”².

﴿وَالْمَلَائِكَةُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَيَسْتَغْفِرُونَ لِمَنْ فِي
الْأَرْضِ أَلَا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْعَفُورُ الرَّحِيمُ﴾

“Mələklər də Rəbbini həmd-səna ilə təqdis edər və yerdəkilərin (günahlarının) bağışlanmasını diləyərlər. Bilin ki, Allah, həqiqətən, bağışlayandır, rəhm edəndir!”³

7. Möminlər:

﴿وَاعْفُ عَنَّا وَاعْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا أَنْتَ مَوْلَانَا﴾

“Bizi əfv edib bağışla, bizə rəhm et! Sən bizim ixtiyar sahibimizsən (mövlamızsan)”⁴.

¹ Nisa, 64.

² Ğafir, 7.

³ Şura, 5.

⁴ Bəqərə, 286.

QIYAMƏTDƏ ŞƏFAƏTÇİLƏR

1. Peyğəmbərlər:

﴿ وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَنُ وَلَدًا سُبْحَانَہٗ بَلْ عِبَادٌ مُّكْرَمُونَ ﴾

“(Kafirələr:) “Rəhman (mələklərdən Özünə) övlad götürdü!” - dedilər. O, pakdır, müqəddəsdir! (Belə şeylərdən tamamilə uzaqdır!) Xeyr, (mələklər Onun övladı deyil, xalq etdiyi) möhtərəm qullardır”.¹

﴿ وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنِ ارْتَضَى ﴾

“Onlar yalnız (Allahın) razı olduğu (izin verdiyi) kəslərdən ötrü şəfaət edə bilirlər”²

2. Mələklər:

﴿ وَكَمْ مِّن مَّلَكٍ فِي السَّمَاوَاتِ لَا تُغْنِي شَفَاعَتُهُمْ شَيْئًا إِلَّا
مِن بَعْدِ أَنْ يَأْذَنَ اللَّهُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَرْضَى ﴾

“Göylərdə neçə-neçə mələklər vardır ki, onların şəfaəti heç bir fayda verməz. Ancaq Allah Öz istədiyi və razı olduğu kimsəyə (mələyə, yaxud möminə) izin verdikdən sonra (onun şəfaəti fayda verər)”³.

3. Şəhidlər:

¹ Ənbiya, 26.

² Ənbiya, 28.

³ Nəcəm, 26.

﴿ وَلَا يَمْلِكُ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الشَّفَاعَةَ إِلَّا مَنْ شَهِدَ
بِالْحَقِّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴾

“(Müşriklərin) Ondan qeyri ibadət etdikləri (Allah yanında heç bir kəs üçün) şəfaət edə bilməzlər. Ancaq haqqa şəhadət verənlər (dildə və ürəkdə "la ilahə illəllah" deyənlər) müstəsnaadır. Onlar (dediklərinin haqq olduğunu) bilirlər. (Məhz belələri Allahın izni ilə şəfaət edə bilmək şərəfinə nail olacaqlar)”¹

Ayə göstərir ki, onların şəfaət imkanına malik olmaları haqqa şəhadət verdikləri üçündür. Hər bir şəhid şəhadət vermək iqtidarında olan şəfaətçidir. Ayədə sözügedən şəhadətdə məqsəd döyüş meydanında öldürülüb şəhid olmaq deyil, əksinə əməllərə şahid olmaqdır.

4. Möminlər:

Öncə qeyd olunan ayələrdən məlum olduğu kimi, möminlər də şəfaətçilərdən biridir və Allah-təala onların qiyamət günü şahidlər sırasına keçəcəklərini xəbər verir.²

¹ Zuxruf, 86.

² Vəhhabilər şəfaətin əqli baxımdan qeyri-mümkün olduğunu iddia edir və şəfaət məsələsinə bir neçə irad edirlər. Mərhum Əllamə Təbatəbai belə iradların səkkizini qeyd etmiş və tutarlı cavablarla rədd etmişdir. Bu iradların bir neçəsinə nəzər salaq:

Birinci irad: Günahkarı şəfaət etmək onun üçün nəzərdə tutulan cəzanı aradan qaldırmaq deməkdir. Əgər nəzərdə tutulan cəzanın götürülməsi ədalətdirsə, deməli, cəza zülmdür. Əgər cəza zülmdürsə, deməli, bəzi peyğəmbərlərin öz ümmətləri üçün cəza istəmələri də zülmdür. Başqa sözlə desək, cəza ya zülmdür, ya ədalət. Əgər zülmdürsə, Allah tərəfindən hər hansı bir günahkar üçün cəza tədbirinin nəzərdə

tutulması (və ya icrası) da zülmüdür. Halbuki Allah-təala heç kimə zülm etmir. (وَلَا يَظْلِمُ رَبُّكَ أَحَدًا) (Kəhf, 49). Əgər cəza tədbirinin aradan qaldırılması zülmürsə, deməli, cəza tədbirinin mövcudluğu ədalətdir. Əgər cəzanın mövcudluğu ədalətdirsə, belə olan halda şəfaət nə ehtiyac var?

Cavab: Mərhum Əllamə bu irada cavab olaraq yazır: “Cəza tədbirinin aradan qaldırılması hökmü cəzalandırılmaq kimi qeyd olunan birinci hökmə zidd (kontradiktor) hökm deyil. Əksinə, günahkar, cəzalandırılma anlayışının əhatəsindən xaric edilərək Allahın rəhmətinə daxil olur. Burada heç bir hökmün istisna edildiyindən söhbət gedə bilməz”.

Başqa sözlə desək, cəza tədbirinin aradan qaldırılması ədalətdir, yaxud zülm “təqsimi” (ayırıcı, dizyuktiv) hökmündə qarşı-qarşıya qoyulan ədalət və zülm anlayışları “zidd” (kontradiktor) münasibətdə olan anlayışlar deyil. Elə buna görə də “üçüncünü istisna qanunu”nun əhatə dairəsindən xaricdir. Bu “təqsimi” (ayırıcı, dizyuktiv) hökmə özünə yer alan ədalət və zülm anlayışları (iqrarilik və inkarilik etibarı ilə) “əks” (kontrar) münasibətdə olan anlayışlardır. Məhz elə buna görə də hər ikisinin eyni zamanda həqiqi deyil, yalan olması mümkündür. Çünki cəza tədbirinin aradan qaldırılması ədalət və zülmə fərqli olaraq bir növ fəzilət və mərhəmət ola bilər. Belə olduqda nə ədalət, nə də zülm həqiqi olmur, nəticədə isə cəza tədbirinin aradan qaldırılması ədalətdən bir pillə yuxarıda duran fəzilət qismində çıxış edir və zülm anlayışının da əhatəsindən xaric olur.

İkinci irad: Şəfaət, Allah-taalanın (yaradılışda nəzərdə tutduğu) qayda-qanunların pozulmasına gətirib çıxarır. Belə ki, Allah-taala icra edilməsi üçün hər hansı bir qanun nəzərdə tutmuş və həmin qanun pozulduqda qanun pozuntusuna yol verən kimsənin cəzalandırılması qaçılmazdır. Bu, Allahın nəzərdə tutduğu və Quranın heç bir zaman dəyişmədiyini buyurduğu (وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَحْوِيلًا) (Ya Peyğəmbər!) *Sən Allahın qoyduğu qayda-qanunda heç bir dəyişiklik tapmazsan!* (Fətir, 43) ilahi qayda-qanundur. Halbuki, şəfaət bu ilahi qayda-qanuna qarşıdır.

Cavab: Əllamə Təbətəbai bu irada cavab olaraq Peyğəmbərdən (s) nəql olunan bir hədisə istinad edir. Hədisdə deyilir: “يَأْبَى اللَّهُ أَنْ يَجْرَى الْأُمُورُ إِلَّا بِأَسْبَابِهَا” “Allah-taala hər bir

işi yalnız onun səbəblərinə müvafiq olaraq həyata keçirir”. Hədisdən alınan nəticəyə görə, Allah-taalanın cəza tədbiri görməsinin müxtəlif səbəbləri ola bilər. Qanun pozuntusu bu səbəblərin yalnız biridir (Deməli, şəfaət digər səbəbləri aradan qaldıraraq cəza tədbirinin götürülməsinə səbəb ola bilər).

Bundan başqa vəhhabilərin bu istinadı əqli baxımdan yanlışdır. Çünki ayədə ilahi qayda-qanunların dəyişməzliyindən söhbət gedir. Lakin şəfaətin qəbul olunmasının ilahi qayda-qanunun pozulması olub-olmadığı məlum ayədə göstərilir. Başqa sözlə desək, Allah-taalanın daim ədaləti ilə davranması, mərhəmət və mehribanlıq atributları olmaması fikri tamamilə yanlışdır. Bütün dəlillər bu fikrin əleyhinədir. Çünki başlıca ilahi qayda-qanunların biri Allah-taalanın (bəndələri ilə) daim öz atributlarına müvafiq şəkildə davranmasıdır. Ədalət anlayışının ilahi atribut olduğu kimi, mərhəmət, mehribanlıq, bağışlama və s. anlayışlar da başlıca ilahi atributlardandır.

Üçüncü irad: Bu irad Rəşid Rzanın “əl-Mənar” əsərində qeyd edilmişdir. O yazır: *Adi həyatda hər hansı bir dövlət nümayəndəsinə bir cinayətkar üçün şəfaət edildikdə və o, ədalətsiz olduqda hakim qanunları deyil, şəxsi əlaqələri nəzərə alır və buna müvafiq şəkildə əməl edir. Belə olan halda müxtəlif sübutlar gətirərək onun fikrini də dəyişmək olar, sırf dostluq əlaqələrini də nəzərə çatdırıb duyğularını da dəyişmək olar. Əgər həmin dövlət nümayəndəsi ədalətlidirsə, yalnız onun fikrini dəyişmək mümkündür, duyğularını digər istiqamətə yönəltmək təbii ki, mümkün deyil. Halbuki, bu iki halın hər biri Allaha nisbətdə yanlışdır. Çünki bu yalnız Allahın iradəsini dəyişməklə həyata keçə bilər, hansı ki, Allahın iradəsini dəyişmək heç bir şəkildə mümkün deyil.*

Cavab: Allah-taalanın elm atributundan (sifətindən) söhbət açdıqda iki növ elmi qeyd etmək lazımdır: Zati (substansional, zatının gərəyi, zərurəti olan əzəli) elm və qeyri-zati, Allah-taalanın zati olmayıb ona əlavə olan, cüzi elm. Şəfaət Allahın əzəli elmində heç bir dəyişikliyə səbəb olmur. Əksinə, Allahın zati olmayan, ona əlavə olan, cüzi iradə və istəkləri dəyişir. Haqq-taalanın elmi əzəlidir və elə buna görə də (elmin özü deyil) bilinən tərəflər dəyişir. Allah-taala bilinən, məlum olan tərəflərin hansı şəkildə, necə dəyişdiyini bilir. Misal üçün, Allah-taala kiminsə hansısa müəyyən bir zaman

kəsiyində dünyaya gəldiyini, təhsil aldığı və s. bilir. Bütün bunlar Allahın qeyri-zati, cüzi iradəsinə aid olan məsələlərdir və onun yeni mərhəməti, yeni işi hesab olunur. Quranda bu haqda: “O, hər gün bir işdədir” - deyə buyurulur (Ə-Rəhman, 29). Şəfaət məsələsi də bu qəbildəndir. Yəni kiminsə nə vaxtsa şəfaət olunacağı Haqq-taalaya məlumdur, lakin bu heç də Onun əzəli iradəsinin dəyişməsi demək deyil.

Dördüncü irad: Vəhhabilərin şəfaət tezisində tutduqları iradların biri də günahkarların şəfaət olunduqları təqdirdə daha da cəsarətlənəcəkləri və günaha meyillənəcəkləridir (Belə olan təqdirdə təbii ki, məqsəd itir).

Cavab: Mərhum Əllamə Təbatəbai bu irada cavab olaraq yazır:

Birincisi, Allahın geniş mərhəməti haqqında söhbət açan çoxsaylı Quran ayələri bu iradı istisna edərək sıradan çıxarır. Çünki Quran ayələrində Allah-taalanın bütün günahları bağışlayacağı haqqında xəbər verilir. Bu ümumi qaydadan Yalnız “şirk” (Allaha şəriq qoşmaq) istisnadır və o, yalnız özünə məxsus tövbə ilə bağışlanıla bilər.

İkincisi, bunun həll yolu mövcuddur. Çünki Şəfaət yalnız aşağıdakı şərtlər olduğu zaman günahkarın cəsarətlənməsinə gətirib çıxara bilər.

1. Günahkarın adının və ya mühüm əlamətlərinin, xüsusiyyətlərinin müəyyən edildiyi zaman, yaxud da şəfaət vasitəsi ilə bağışlanacaq günahın müəyyən edildiyi zaman. 2. Şəfaətin istisnasız olaraq, bütün hallarda hər bir günahın bağışlanmasına təsir göstərəcəyi zaman.

Bu iki şərtin heç biri şəfaət müddəasında mövcud deyil. Elə buna görə də irad mövzudan xaricdir.

Daha aydın şəkildə desək, Allah-taala, nə hər günahın və ya hər günahkarın şəfaətlə bağışlanacağını (ümumi iqrari şəkildə) bildirmiş, nə şəfaət vasitəsi ilə bağışlanacaq günahın mühüm əlamətləri -xüsusiyyətləri haqqında məlumat vermiş, nə də bu yolla bağışlanacaq şəxslərin cizgilərini çəkmişdir. Əksinə, sözügedən bütün hallarda qısa (xüsusi iqrari) şəkildə söhbət açmışdır. Bu növ şəfaət nəinki günahkarı cəsarətləndirmir, əksinə onu acı keçmişindən ibrət almağa, özünü islah etməyə sövq edir və insanı daim qorxu ilə ümid arasında saxlayır. “Məani əl-əxbar” (səh, 112) və “Biharul-ənvar”da (c. 86, səh. 176) İbn Babəveyhin həzrət Əlidən (ə)

﴿وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ أُولَٰئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ
وَالشُّهَدَاءُ عِنْدَ رَبِّهِمْ﴾

“Allaha və peyğəmbərinə iman gətirənlər - məhz onlar öz Rəbbi dərğahında olan siddiqlər (özündə-sözündə doğru olanlar) və şəhidlərdir”.¹

DİGƏR AÇIQLAMA

Şəfaətin mənası şəfaət sahibindən şəfaət olunacaq şəxs üçün nə isə istəməkdir. Belə olan surətdə

nəql etdiyi bir hədis qeyd edilmişdir. Hədisdə deyilir: “Allah-taala bir neçə şeyi, başqa bir neçə şeydə gizlətməmişdir:

1. Qəzəbini günahlarda gizlətməmişdir. Elə buna görə də insan günahdan çəkinməli, heç bir günahı yüngül, kiçik hesab etməməlidir. Çünki Allahın insanı hansı günahlarına görə cəzalandıracağını bilmir. Ola bilər ki, onun etdiyi günah daha ağır cəzaya məhkum olan günahlardan olsun.

2. Allah-taala öz məhəbbətini, razılığını ibadətlərdə gizlətməmişdir. Yəni hansı ibadətin Allah tərəfindən qəbul ediləcəyi məlum deyil. Ona görə də heç bir ibadətə, istər vacib, istərsə də müstəhəb ibadətlərə səhlənkərləqlə yanaşmaq olmaz. Çünki hansının Allahın rizayətini cəlb edəcəyini bilmirik.

3. Öz dostunu (milyonlarla tanınmaz) insanların arasında gizlətməmişdir. Yəni onun dostunun kim olduğu, hansı geyimdə olduğu məlum deyil. Ona görə də heç kimin digərini təhqir etməyə, şəxsiyyətini alçaltmağa haqqı yoxdur. Çünki təhqir olunan adamın Allah dostu olmadığı məlum deyil.

4. Qəbul etməsini dualar arasında gizlətməmişdir. Deməli, dua etməyə səhlənkərləqlə etmək olmaz. Çünki bizim heç bir əhəmiyyət vermədiyimiz dua qəbul oluna bilər.

Bu növ müəyyən tərəfləri məxfi olan şəfaət nəinki günahkarı cəsərləndirmir, əksinə insana ümid verir, istiqamət verir, onu ümid və qorxu arasında, daim normal vəziyyətdə saxlayır.

¹ Hədid, 19.

Peyğəmbərin (s) və ya başqasının şəfaəti Allaha dua etməkdir. Şəfaətçi Allaha dua edərək günahkarın bağışlanmasını, ehtiyaclarının ödənilməsini istəyir. Deməli, şəfaət bir növ duadır. Fəxr Razi (**مَنْ يَشْفَعُ شَفَاعَةً حَسَنَةً يَكُنْ لَهُ نَصِيبٌ مِّنْهَا**) “*Yaxşı iş vasitəçi olana (onun savabından), pis işə vasitəçi olana (onun günahından) bir pay düşür. Əlbəttə, Allah hər şeyə qadirdir. (Hər şeyin əvəzini verəndir)*”¹ ayəsini təfsir edərkən Məqatildən nəql edərək yazır:² “Allahdan şəfaət diləmək tam olaraq duadır. Buna sübut Əbudərdanın Peyğəmbərdən (s) nəql etdiyi hədisdir. Hədisdə deyilir: Müsəlman qardaşı üçün dua edən kimsənin duası qəbul olar və mələklər həm onun üçün, həm də sənin (dua edən) üçün dua edirlər. Bütün bunlar şəfaətin bir növü olduğunu bir daha təsdiq edir”.³

Hər bir mömindən dua etməsini rica etsək düzgündür. Belə ki, Əbdül-Vəhhab özü də bunu etiraf edərək deyir: “Diri insandan dua etməsini rica etmək düzgün hesab edilir. Bütün bunları nəzərə alaraq demək olar ki, dua edilməsini rica etməyin icazəli olması dinin zəruri məsələlərindəndir. Təbii

¹ Nisa, 85.

² Ət-Təfsir əl-Kəbir, c. 1, səh. 22.

³ Hədis kitablarında “şəfaət” sözünün dua mənasında işlədildiyinə tez-tez rast gəlirik. “Səhih-Buxari”də iki fəsildə “Müsəlmanların imamdan istəyi” və “Müşriklərin müsəlmanlardan istəyi” fəsillərində şəfaət sözündən istifadə olunmuşdur:

إذا استشفعوا الي الامام ليستسقي لهم لم يردهم.1

“*Camat imamdan yağış yağmağı üçün şəfaət diləsələr (dua etməsini istəsələr) onlara rədd cavabı verməməlidir*”.

إذا شفع المشركون با لمسلمين عن القحط2

“*Müşriklərin qıtlıq zamanı müsəlmanlardan şəfaət istədikləri vaxt*”.

ki, möminlərdən şəfaət (dua) istəmək icazəli olduğu halda Peyğəmbərdən (s), xüsusilə İslam peyğəmbərindən (s) şəfaət (dua) diləmək haqda danışımağa ehtiyac yoxdur.

Şəfaət yalnız şəfaətçinin Allah yanında böyük ehtirama malik olduğu zaman qəbul edilə bilər-deyənlərə cavab olaraq deyirik:¹

Allah-təala şəfaət edən hər bir möminə hörmət bəsləyir. (Ümumiyyətlə, şəfaətçilər yalnız Allah yanında hörməti olanlardır). Bundan başqa, şəfaət peyğəmbərlərə məxsus deyil. Bütün möminlər, mələklər şəfaət haqqına malikdirlər.

Fəxr Razi

﴿ الَّذِينَ يَحْمِلُونَ الْعَرْشَ وَمَنْ حَوْلَهُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَيُؤْمِنُونَ بِهِ وَيَسْتَغْفِرُونَ لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَا وَسِعْتَ كُلَّ شَيْءٍ رَحْمَةً وَعِلْمًا فَاغْفِرْ لِلَّذِينَ تَابُوا وَاتَّبَعُوا سَبِيلَكَ وَقِهِمْ عَذَابَ الْجَحِيمِ رَبَّنَا وَأَدْخِلْهُمْ جَنَّاتِ عَدْنٍ الَّتِي وَعَدْتَهُمْ وَمَنْ صَلَحَ مِنْ آبَائِهِمْ وَأَزْوَاجِهِمْ وَذُرِّيَّاتِهِمْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ وَقِهِمُ السَّيِّئَاتِ وَمَنْ تَقِ السَّيِّئَاتِ ﴾

“Ərşi daşıyanlar və onun ətrafında olanlar (mələklər) öz Rəbbini həmd-səna ilə təqdis edir, Ona (qəlbən) inanır və möminlərin bağışlanmasını diləyərək belə deyirlər: "Ey Rəbbimiz! Sənin rəhmin və elmin hər şeyi ehtiva

¹ Əsləminin nəql etdiyinə görə, həzrət Peyğəmbər (s) üzünü Kəbəyə tutaraq buyurdu: “Ehtiram baxımından səndən üstün olanı yoxdur. Lakin Allah yanında möminin ehtiramı səndən də çoxdur” (Sünəni-Tirmizi, c. 4, səh.378).

etmişdir. Artıq tövbə edib Sənin yoluna gedənləri bağışla, onları cəhənnəm əzabından qoru! Ey Rəbbimiz! Onları da, atalarından, zövcələrindən və nəsilərindən əməlisaleh olanları da özlərinə vəd buyurduğun Ədn cənnətlərinə daxil et. Şübhəsiz ki, Sən yenilməz qüvvət, hikmət sahibisən! Onları pisliklərdən (tövbədən qabaq etdikləri pis əməllərinin cəzasından) qoru. O gün (qiyamət günü) pisliklərdən kimi qorusan, şübhəsiz ki, ona rəhm etmiş olursan. Ən böyük qurtuluş (uğur) budur!”¹ ayəsini təfsir edərkən yazır: “Bu ayə mələklərin günahkarları şəfaət etmələri haqqındadır”.² Deməli, peyğəmbərlərin Allahın izni ilə şəfaət edə bildikləri kimi, mələklər də şəfaət edə bilərlər və şəfaət duadan, digərlərinin bağışlanmasını diləməkdən başqa bir şey deyildir.³

HƏCƏRÜL-ƏSVƏDİN ŞƏFAƏTİ

Şəfaətçilərdən biri də Həcərül-əsvəddir. Həzrət Əli (ə) buyurur: “Bu daşı həyata keçirdiyiniz xeyirli

¹ Ğafir, 7-9.

² Ət-Təfsir əl-Kəbir, c.7. səh, 32.

³ Allah-təala Məhəmməd surəsinin 19-cu ayəsində həzrət Peyğəmbərə (s) göstəriş verərək buyurur:

﴿وَأَسْتَغْفِرُ لِمَن يَدْعُو مِن دُونِي إِلَىٰ سُبُلِ الْحَرَامِ ۚ لَئِن لَّمْ يَکُ مِّن دُونِي سُبُلَ الْحَرَامِ لَمَا أَكُونُ مِن دُونِ الْحَرَامِ﴾

“(Ondan) həm öz günahlarının, həm də mömin kişilərin və qadınların bağışlanmasını dilə”.

Belə bir göstərişin Nuh surəsinin 27-ci ayəsində həzrət Nuh (ə) tərəfindən həyata keçirildiyinin də şahidi oluruz:

﴿رَبِّ اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِمَن دَخَلَ بَيْتِيَ مُؤْمِنًا وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ﴾

“Ey Rəbbim! Məni, ata-anamı, mənim evimə (yaxud məscidimə) mömin kimi daxil olan kimsəni və (qiyamət gününə qədər olacaq) bütün mömin kişiləri və qadınları bağışla”.

işdə şahid tutun. Çünki qiyamət günü şəfaətçilərdən biri də odur. Hansı ki, bir dili və iki dodağı var və onu ləms edənlər haqqında şahidlik edər”.¹ Bu hədisi Əbu Nəim nəql edir və yazır: “Bu hədis səhihdir və Əli (ə) tərəfindən deyliyini sübuta yetmişdir”.

Əzizi yazır: Hədəsdə qeyd olunan “اشهدوا” sözü “Qara daşı” öpmək, onu ləms etmək, dua etmək, zikr etmək və s. kimi xeyirli əməllərə şahid tutun deməkdir. Hədəsdə buyurulan “فا نه شافع” onun yanında yaxşı əməllər həyata keçirənlərin əməllərinə şahid olaraq şəfaət edəcəyini bildirir. “شفع” sözü isə bu daşın şəfaətinin qəbul olunacağı deməkdir.² Nəticədə isə bu rəvayətdə “şahid tutmaq” sözündə məqsədin “Həcərül-əsvəddən” şəfaət diləməkdir. “Həcərül-əsvəd”in idrak qüvvəsi, nitq qabiliyyəti olmayan bir daş olmasına baxmayaraq, onun şahidliyi haqqında xüsusi qeydlər olunmuşdur. Əgər bu əməl şirk olsaydı, bir əmr kimi buyurulan “اشهدوا” feli bu hökmü dəyişə bilməzdi. Çünki, hökm mövzunu dəyişə bilməz.³ Başqa sözlə desək, şəfaət və dua vahid katiqoriyalardır. Əgər kimsə şəfaət edirsə, Allah heç də onu qəbul etməyə borclu deyil. Şəfaəti və duanı qəbul etmək Allahın rəhmət və bəxşişidir.⁴

¹ Kənzül-ümmal, c.12. səh. 218, 34739-cu hədis; Camius-səğir, Süyuti, səh. 225.

² Feyzül-Qədir, c. 1, səh. 527.

³ Üsul və fiqh elmlərində isbat olunduğuna görə, hökm mövzudan asılıdır. Mövzu mövcud olduqda hökm də mövcud olur. Mövzu olmadıqda isə hökm haqqında danışmaq olmaz və bu zaman hökmün mövzuya nisbətdə nə iqrarilik, nə də inkarilik baxımından heç bir rəlu yoxdur.

⁴ Filosofların təbirincə desək, “vacibun ələllah” deyil, “vacibun ənillah”dır. Belə ki, misilsiz Tanrı tam olaraq

ÖLÜLƏRİN ŞƏFAƏTİ

Şəfaətçilərin biri də ölüldür. İbn Teymiyyə deyir: “Ölüldən şəfaət diləmək bidətdir”. İbn Əbdül-Vəhhab və Sənani deyir: “Bu növ şəfaət küfr və şirkdir”. İbn Teymiyyə tərəfindən peyğəmbərlərdən, əməlisalehlərdən şəfaət diləməyə icazə verəcək hər hansı bir əsas yoxdur. Onun fikrincə, biz ölüyə “Bizim üçün dua et” və ya “Allahdan bizim hacətimizi istə!” kimi sözlərlə müraciət edə bilmərik. Çünki heç bir səhabə, tabe¹

kamilliklər qaynağı olduğu üçün, onun zəti daim rəhmət bəxş edir. Bu heç də cəbr (fatalizm) demək deyil. Ətraflı məlumat üçün bax: “Vilayəti-fəqih”, Ayətullah Cəvadi Amuli, səh. 59-60, İsrə nəşriyyatı.

¹ Bu kitabda səhabə və tabe kimi terminlərə tez-tez rast gələcəyiniz üçün onların mənasına nəzər salaq:

Səhabə: Səhabə hərfi mənə etibar ilə “sahib” sözünün cəm formasıdır. Hədis elmi terminologiyasında isə Peyğəmbəri (s) müsəlman olduğu halda görənlərə deyilir. İbn Həcər “əl-İsabə” əsərində yazır: “Səhabə iman gətirərək Peyğəmbəri (s) görən və həmin imanla da dünyasını dəyişən şəxsə deyilir”.

Həzrət Peyğəmbər (s) vəfat etdikdə onun 114 min səhabəsi var idi. Bu səhabələrin 100 mini Peyğəmbərdən (s) hədis nəql etmişlər. Son olaraq dünyasını dəyişmiş səhabə hicri 110-cu ildə dünyasını dəyişmiş Əbu Tüfeyl Amir ibn Vasilədir. Bəzi alimlər səhabələrin keçdiyi həyat yolunu ayrıca kitab şəklində toplamışlar. Buna misal olaraq, İbn Əbdülkərim Qurtəbinin (h. 463) “əl-İstiab fi əmail-əshab” əsərini, İbn Əsirin (630) “Üsdül-ğabə fil mərifətus-səhabə” əsərini, İbn Həcər Əşqəlaninin “əl-İsabə fi təmyizis-səhabə və Təbəqatu İbn Səd əsərlərini göstərmək olar.

Tabein: Tabein sözünün cəm formasıdır. Peyğəmbərin (s) özünü görməyən, lakin onun səhabələrini müsəlman olduğu halda görən müsəlmanlara deyilir. Əgər heç bir səhabəni görməsə, lakin tabeildən biri ilə görüşsə, ona (تَبِعَ) “tübə” deyilir.

bu haqda bir şey söyləməmişdir. Dörd imamın (Əbu Hənifə, Əhməd Hənbəl, Şafei və Maliki) heç biri bizə bu işi tapşırmamış və bu haqda hər hansı bir hədis nəql etməmişdir.

Cavab: Əgər ölüldən şəfaət diləməyin qadağan olmasının səbəbi ölümlərin bir növ “yoxluq” (əgər insan öləndən sonra məhv olursa) olmaları və “yoxluğa” müraciət etməyin qeyri-mümkün olmasıdırsa, bildirməliyik ki, peyğəmbərlər öldükdən sonra belə diridirlər. Dirilərin sözlərini eşidir və onlara cavab verirlər. Onlara salam göndərənlərin salamını alırlar. Peyğəmbərin vəfatından sonrakı biliyi ilə, yaşadığı dövrdəki biliyinin arasında fərq yoxdur. Bütün ümmətin əməlləri onlara göstərilir və onlar ümmətləri üçün Allahdan bağışlanmaq diləyirlər. İslam alimləri və mütəkəllimləri (müsəlman sxolastikləri) bu məsələni təsdiq etmişlər. Belə ki, bu məsələnin inkarı qeyri-mümkündür. Səmhudi deyir: ¹

Tabelər və tübə müxtəlif təbəqələrə ayrılırlar. İbn Həcər Əsqəlani “Təcrübətüt-təzhib” əsərində bu təbəqələri aşağıdakı şəkildə qruplaşdırır:

1. Yuxarı təbəqə; (Səid ibn Müsəyyib və b.)
2. Orta təbəqə; (Həsən Bəsri, İbn Sirin və b.)
3. Böyük ətba; (Malik ibn Ənəs, Süfyan Suri və b.)
4. Orta təbəqəyə daxil ətba; (İbn Üyəynə və b.)

Tabeləri görməyib ətbalardan hədis nəql edənlərin biri də İbn Hənbəldir.

¹ Səmhudi kimi tanınan Nurəddin Əli ibn Əhməd Mədinədə yaşamış müfti və tarixçi alim idi. Şafei məzhəbinə bağlı idi və əhaliyə dini rəhbərlik edirdi. Səmhudi hicri 844-cü ildə dünyaya göz açmış və uzun illər iki müqəddəs hərəmdə elmi fəaliyyət göstərmişdir. Ondan bir çox elmi əsərlər yadigar qalmışdır. Səxavi yazır: Mədinə şəhərində onun elmindən faydalanmayan az adam tapılır. O, bir dini rəhbər, fəqih kimi elmi yaradıcılıqla məşğul idi. Daim ibadətə məşğul olar, elmi

“Peyğəmbərin (s) ölümündən sonrakı ruhi həyatına heç bir şübhə yoxdur. Eləcə də digər peyğəmbərlər qəbirlərində diridirlər. Onların ölümündən sonra yaşaması Allahın xəbər verdiyi şəhidlərin yaşamasından daha kamildir”.¹ Məsələnin digər tərəfini götürdükdə isə bizim peyğəmbərimiz (s) şəhidlərin ağasıdır. Şəhidlərin əməlləri onun əməl meyarı ilə ölçüləcək. İslam peyğəmbəri (s) buyurmuşdur: “Mənim ölümündən sonrakı biliyim, yaşadığım dövrdəki biliyimdən fərqlənmişdir”. Bu hədisi Hafiz² Mənziri nəql etmişdir.

İbn Ədi “Kamil” əsərində Sabitdən, o da Ənəsdən Peyğəmbərin (s) belə buyurduğunu nəql edir: “Peyğəmbərlər məzarlarında diridirlər və namaz qılırlar. Həmin hədisi Əbu Yə`la “müvəssəq” şəkildə nəql etmişdir. Beyhəqi məlum hədisi nəql etdikdən sonra onun düzgün olduğunu bildirmişdir.³ Peyğəmbərlərin (ə) ölümündən sonrakı həyatını

dialoglar aparardı. Onun fəsahtli nitqi, sarsılmaz imanı bənzərsiz səciyyəvi keyfiyyətlərindən idi. O, hicri 911-ci ildə dünyasını dəyişdi. (Ətraflı məlumat üçün bax: شذرات الذهب, İbn İmad Hənbəli, c.8 səh. 52. Əz-zuu-lame Məhəmməd ibn Əbdür-rəhman əs-Səxavi, c.5 səh. 245)

﴿ وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أحيَاءٌ وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ ﴾¹

“Allah yolunda öldürülənlərə (şəhid olanlara) “ölü” deməyin. Əksinə, onlar (Allah dərğahında) diridirlər, lakin siz bunu dərk etmirsiniz”. (Bəqərə, 154)

﴿ وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أحيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ ﴾

“Allah yolunda öldürülənləri (şəhid olanları) heç də ölü zənn etmə! Əsl həqiqətdə onlar diridirlər. Onlara Rəbbi yanunda ruzi (cənnət ruzisi) əta olunur”. (Ali-İmran, 169)

² “Hədis” elmi terminologiyasında “hafiz” (cəm forması - huffaz) Peyğəmbərin (s) sünnəsi ilə bağlı yetərli bilgiyə malik olan və yüz min hədisi sənəd silsiləsi ilə birgə əzbər bilən şəxsə deyilir.

³ Vəfaul-vəfa, c. 4, səh. 1349.

isbatlayan “səhih”¹ hədislər, yetərli dəlillər mövcuddur. Peyğəmbərin (s) mərəclə bağlı buyurduğu bir hədisdə deyilir: “Musanın yanından keçdim. O, öz qəbrində dayanmış və namaz qılırdı”. Bundan başqa, Peyğəmbərdən (s) nəql olunan çoxsaylı hədislərdə onun peyğəmbərlərlə görüşdüyü və birgə namaz qıldıkları göstərilir. İbn Macə Əbu Dərdadan Mənzirinin də nəql etdiyi “həsən” hədisdə Peyğəmbərin (s) belə buyurduğunu bildirir: “Cümə günü mənə çox salam göndərin. Mələklər bu salamlara xüsusi diqqət yetirir və ona şahid olurlar. Mənə göndərilən hər bir salam gəlib çatır”. Əbu Dərdada deyir: Peyğəmbərdən (s) soruşdum: Bu sizin vəfatınızdan sonra necədir? Həzrət buyurdu: Allah-təala peyğəmbərlərin (s) cəsədlərini çürütməyi yerə haram etdi. İlahi peyğəmbərlər diridirlər və Allah yanında qidalanırlar.

Bəzzar “səhih” sənədlə İbn Məsuddan, o da Peyğəmbərdən (s) nəql edir: “Həqiqətən, Allahın dünyanı gözən mələkləri var və onlar ümmətin haqqında məlumatları mənə çatdırır”. Digər bir hədisdə buyurulur: “Mənim dünya həyatım sizin üçün faydalıdır. Çünki sizin əməlləriniz mənə göstərilir. Sizin hər bir yaxşı əməliniz üçün Allaha şükür edər, pis əməlləriniz üçün isə Allahdan bağışlanmaq istəyirəm”.

Əbu Mənsur Bağdadi yazır: “Bizim tədqiqatçı mütəkəllimlərimiz (sxolastiklərimiz) bu qənaətə gəlmişlər ki, peyğəmbərimiz Məhəmməd (s) vəfatından sonra da diridir və ümmətinin yaxşı

¹ İmamiiyələrə görə, məsumlara (ə) qədər olan sənəd silsiləsində özünə yer almış rəvayətçiləri bütünlüklə 12 imamlı və etibarlı olan hədisə “səhih” hədis deyilir.

əməllərinə sevinir. Peyğəmbərlərin bədənləri çürümür”.

Beyhəqi “Əl-Etiqad” əsərində yazır: ¹ “Peyğəmbərlərin (ə) ruhları bədənlərindən çıxdıqdan sonra yenidən qayıdır. Onlar şəhidlər kimi Allah dərğahında diridirlər. Bizim peyğəmbərimiz (s) merac zamanı bir çox peyğəmbəri görmüşdür. Biz peyğəmbərlərin ölümdən sonrakı həyatını isbat etmək üçün kitab yazan yeganə şəxsik”.

Səmhudi qeyd olunanlardan əlavə yazır: “Peyğəmbərlərin ölümdən sonrakı həyatı Peyğəmbərin (s) bu hədisi ilə sübuta yetir: “Həzrət İsa (ə) Həccə və ya Ümrəyə getmək məqsədi ilə Mədinədən keçirdi. Mənə salam edirdisə, salamını alırdım”.

PEYĞƏMBƏRLƏRİN (ÖLÜMDƏN SONRAKI) HƏYATININ DƏLİLLƏRİ

Bu dəlillərə görə peyğəmbərlərin bədənləri (ölümdən sonrakı həyatı) dünyada yaşadıklarından fərqlənmir. Sadəcə olaraq orada bu dünyada mövcud olan yeyib-içməyə ehtiyacları yoxdur. Onlar bu dünyaya təsir edə biləcək bir qüvvəyə

¹ Peyğəmbərin buyurduğu bir hədisdə deyilir. “Həzrət Musanın (ə) yanından keçdim və onun qəbirdə namaz qıldığını gördüm”. Qeyd etmək lazımdır ki, həzrət Musanın (ə) qəbri Mədinə ilə Beytül-müqəddəs arasında yerləşən Mədyən şəhərindədir (Siyəru əl-əmin-nübəla, c. 16, səh 99; Səhih-Müslim, c. 2. səh. 2375; Sünəni-Nisai, c. 3, səh. 216; Müsnədi-Əhməd, c. 3, səh. 48).

malikdirlər. Biz bu məsələni “əl-Vəfau lima yəcibu lihəzrətil-Mustafa” əsərində açıqlamışıq.¹

Qəstəlani yazır: “Peyğəmbərlərin (ə) həyatının sabit və dəyişməz olduğuna şübhə yoxdur. Bizim peyğəmbərimiz (s) digər peyğəmbərlərdən daha fəzilətli olduğuna görə onun həyatı da kamildir”.²

Bu qədər alim və tədqiqatçıların açıqlamaları, əhli-sünnə qaynaqlarında da düzgün və yetərli hədislər olduğu halda İbn Teymiyyə və ardıcılarının fikirlərinin heç bir dəyəri yoxdur.

Peyğəmbərdən şəfaət diləmək, dua etməsini istəmək şirk və ya küfrdür deyə bilərikmi? Yalnız onu deyə bilərik ki, İbn Teymiyyə və ardıcılları öz fikirlərini bir də incələməli, hədisləri, tədqiqatçıların əsərini bir daha nəzərdən keçirməlidirlər. Belə olduqda dedikləri və yazdıqları fikirlərin heç bir elmi əsası olmadığını şahidi olacaqlar. Onların bu haqda irəli sürdükləri fikirlər, özlərinin belə qəbul etdikləri dinin prinsip və əsaslarını səthi olaraq mənimsədiklərinə aydın dəlildir.³

¹ Vəfaul-vəfa, c. 4, səh. 1349.

² Əl-Məvəhibul-ləduyyə, c. 3, səh. 413.

³ Bu tip insanların belə fikir söyləməsi heç də gözlənilməz deyil. Çünki onlar Əhli-Beyt (ə) karvanından geri qalmış, Peyğəmbərin (s) vəsiyyətinə əməl etməmiş, kiçik əmanəti tərk etmiş və beləcə yanlışlıqlar girdabına sürüklənmişlər. Onlar on iki imamın təlimindən kənar qalmış, elə buna görə də “şəfaət” anlayışı kimi Quranın ən aydın prinsiplərindən olan müddəəni inkar etmiş və yanlış fikirlər söyləmişlər. (Kəhf, 5) Misal üçün, Rəşid Rza “əl-Mənar” əsərində belə bir girdaba yuvarlanmışdır: O, (c, 1. səh, 307) yazır: “İnsan ağıl şəfaətin mümkünlüyünü qəbul edir. Amma onun real həyatda olub-olmaması mövzusunda sakitdir. Quran ayələrindən də qəti bir nəticə almaq mümkün deyil. Çünki bəzi ayələr şəfaəti inkar, bəzi ayələr isə isbat edir. Bəzi ayələr şəfaəti şərti olaraq,

ELM ADAMLARININ ÖLÜMDƏN SONRAKI HƏYAT HAQQINDA FİKİRLƏRİ

1. Əbu Bəkr Ərəbi “əl-Əmədul-əqsa fi təfsiril-əsmail-Hüsna” əsərində yazır: “Həqiqətən, bütün “mükəlləflər”in (şəriətdə təyin olunmuş şərtlərə müvafiq olaraq dini mükəlləfiyyəti olan şəxslərin) qəbirdə diriləcəkləri, sorğu-sual olunacaqları haqqında əhli-sünnə məzhəbində heç bir fikir ayrılığı yoxdur.¹

bəziləri isə mütləq şəkildə qəbul edir. Bu müxtəlifliyin nəticəsi olaraq belə qənaətə gəlirik ki, şəfaətlə bağlı ayələr “mütəşabih” ayələrdir. O haqda dəqiq bilgini o sahənin adamlarından almaq lazımdır. Deməli, şəfaətin real həyatda baş verib-verməyəcəyini sübut edən nə əqli (rasional), nə də nəqli (ənənəvi) dəlillər mövcuddur”.

Cavab: Birincisi, Quranı təfsir etmək iddiasında olan kimsə savadsız və yersiz təəssübləri fikrindən çıxarmalı, şəxsi fikirlərini Qurana aşılammalı və tam azad şəkildə düşünməlidir. İkincisi, bu və ya digər ayənin “mütəşabih” olduğu iddiasında olduqda “mütəşabih” ayələri ümmül-kitab olan “möhkəm” ayələrlə müqayisə etmək lazımdır. Başqa sözlə desək, şəxəni kökə, uşağı anaya tapşırmaq lazımdır. Quranın göndərilməsində məqsəd bizə “mütəşabih”, açıqlanması, izahı mümkün olmayan ayələr göndərilmək deyil. Əksinə, Quranın bütün ayələri izahı, təhlil edilməsi və açıqlanması mümkün olan ayələrdir. Amma bəzi ayələri vasitəsiz (möhkəm ayələr) bəziləri isə vasitəli (mütəşabih ayələr) şəkildə öz izahını tapır. Bu arada təfsir edəcək şəxsin öhdəsinə düşən vəzifə ayələri dəqiq araşdırmaq, möhkəm və mütəşabih ayələri ayrılıqda tanımaq və onları bir-biri ilə müqayisə etməkdir. Belə olan halda, onların dediyi şəkildə şəfaət ayələri “mütəşabih”dirsə, bu yolla öz həllini tapır və tam olaraq aydınlaşır.

¹ Şəfaus-siqam, səh. 204.

2. Seyfuddin Amudi¹ “Ənbarul-əfkar” əsərində yazır: Keçmişdə İslam ümmətinin qabaqcılları bütün “mükəlləflər”in qəbirdə (yenidən) diriləcəyi məsələsini yekdilliklə qəbul edirdilər. O zaman hələ bu məsələni inkar edən yox idi. İnkər edənlər meydana gəldikdən sonra da əksəriyyət ilkin fikrin üzərində dayanır²

3. Sübki yazır: “Əhli-sünnə” məzhəbi insanların qəbirdə (yenidən ruhlanaraq) yaşamalarını

¹ Seyfəddin Amudi hicri 554-ci ildə Türkiyənin cənub-qərbində yerləşən Diyarbəkriin bir hissəsi olan Amud bölgəsində dünyaya göz açmışdır. Onun ata-anası Hənbəli məzhəbinin davamçılarından idi. O, bu ailədə böyüyüb boyabaşa çatdıqdan sonra, Bağdada gəldi. Burada Əbdul-Fəttah Hənbəlinin yanında təhsillə məşğul oldu və Şafei məzhəbini qəbul etdi. Ali təhsilini başa vuran Seyfəddin əqli (rasional) elmlərə yiyələnmək məqsədi ilə Şama yollandı. Elmə olan böyük marağı onu Misirə çəkib apardı. O, burada bəzilərinin həsədinə səbəb oldu. Elə buna görə də onun haqqında olmazın şayiələr yayılmağa başladı. Belə ki, onu kafirlikdə, günahkarlıqda ittiham etdilər və bu ittihamın nəticəsi olaraq qanının axıdılmasını halal hesab etdilər. Seyfəddin çıxış yolunu Misiri tərk edərək Şama getməkdə gördü. Şama gəldikdən sonra “Əziziyə” mədrəsəsində müəllim kimi fəaliyyət göstərməyə başladı. Lakin burada da ona qarşı müxalifət cərgəsi yarandı. Nəhayət, o, ev dustağı olaraq 621-ci ildə dünyasını dəyişdi və Qasyun dağında torpağa tapşırıldı. Ondən yadigar qalan elmi əsərlər günümüzə qədər gəlib çatmışdır. Onun elmi irsinə nümunə kimi aşağıdakıları göstərmək olar: 1. əl-Əhkam fi üsulil-əhkam; 2. Müntəhəs-süül fi elmil-üsul; 3. Qayətul-məram fi elmil-kəlam. Bu sxolastik əsər “Əşairə” məzhəbinin etiqadlarına uyğun şəkildə qələmə alınmış və daxilində “Əbkarül-əfkar” adlı digər bir kitab da yerləşdirilmişdir. O, bu kitabda “Şiə” əqidəsini tənqid edərəkən bir dənə də olsun “Şiə” kitabı oxumamış, yalnız “Şiə” məzhəbinə müxalif qüvvələrin yazdıqlarından yararlanmışdır.

² Vəfaul-vəfa, c.4. səh. 1351.

yekdilliklə qəbul edirlər. İmamul-hərəmeyn ¹ “Şamil” əsərində yazır: “Keçmişdə İslam ümmətini qabaqcılları qəbr əzabını, ölümlərin qəbirdə dirilməsini, ruhların (yenidən) bədənə qayıtmasını yekdilliklə qəbul edirdilər”. Sübki bu fikirləri qeyd etdikdən sonra sözünü davam etdirərək deyir: “Ruh cismə qayıdır. Qəbirdə sorğu-sual olunarkən (cəsəd) dirilir. Əməlisaleh olduqda Allahın nemətinə, əks təqdirdə isə əzaba, cəzaya layiq görülür. Bu həmin andan qiyamətə qədər davam edir”.²

4. İbn Teymiyyə “İqtizaus-siratil-müstəqim” əsərində yazır: “Həqiqətən, şəhidlər, həm də bütün möminlər, məzarları önünə kimsə gəldikdə, onlara salam verdikdə, onu tanıyır, salama cavab verirlər”. Səmhudi deyir: “Möminlərin belə bir imkanı

¹ İmamül-hərəmeyn, Əbül-Məlik ibn Əbi Məhəmməd Əbdullah Cüveynidir. İbn Xəlkan onun haqqında yazır: “O, son əsr alimləri arasında ən bilgili şafei alimi olmuşdur. O, dörd il Məkkədə yaşamış, bir neçə il Mədinədə tədris etmiş və orada da vəfat etmişdir. Bu iki şəhərdə yaşadığına görə İmamül-hərəmeyn (yəni iki məqbərənin imamı, rəhbəri) kimi məşhurlaşmışdır. O, ilkin təhsilini gənc yaşlarında (şafei fəqihi olan) atası Şeyx Abdullahdan almışdır. Atasının vəfatından sonra (438-ci il) Beyhəq mədrəsəsinə gedərək Şeyx Əbül-Qasim Əsfərayini və başqalarının yanında öz təhsilini təkmilləşdirmişdir. Onun elmi irsinin aşağıdakı nümunələrini göstərmək olar: 1. əl-İrşad; 2. ər-Risalətun-nizamiyyə fil-əhkamil-islamiyyə; 3. əş-Şamilu fi üsuliddin və s. Onun kəlamla bağlı (sxolastik) əsərlərində üç Əş`əri məzhəbindən olan müəlliminin təsiri altına düşdüyü açıqca görünür. İmamul-hərəmeyn, sonunda 478-ci ildə öz evində dünyasını dəyişdi və oradaca torpağa tapşırıldı. Bir neçə ildən sonra isə “Məqbərətü-l-Hüseynə” köçürülərək atasının yanında dəfn edildi.

² Vəfaul-vəfa, c. 4, səh. 1412.

olduğu halda Peyğəmbərin (s) bu xüsusiyyətini necə danmaq olar?”¹

5. Qəzali yazır: “Məhəmməd ibn Vase hər cümə günü qəbirləri ziyarət etməyə gedirdi. Ondan bazar gününə qədər bu ziyarəti təxirə salmasını istədilər. O, dedi: Məndə olan məlumata görə, ölümlər cümə günü, bir gün öncə (cümə axşamı) və bir gün sonra (şənbə günü) ziyarətçiləri tanıyırlar.”²

6. Şeyx Mənsur İbn Abbasdan ölümdən sonrakı həyatla bağlı belə bir hədis nəql edir: “Allahın elçisi (s) Mədinə qəbiristanlığından keçirdi. Üzünü qəbirlərə tutaraq buyurdu: Salam olsun sizə ey qəbir əhli! Allah bizi və sizi bağışlasın. Siz bizdən öncə getdiniz, biz də sizin ardınızca gələcəyik”. Tirmizi³ bu hədisi “Həsən” hədis qismində qeyd

¹ Vəfaul-vəfa, c.4, səh. 1412.

² Vəfaul-vəfa, c. 4, səh. 1412. Qəzali kimi şöhrət qazanmış Əbu Hamid Məhəmməd ibn Məhəmməd “Əşairə” məzhəbinin görkəmli alimlərindəndir. O, bir müddət Nizamül-mülk tərəfindən Bağdadın “Nizamiyyə” mədrəsəsində tədrislə məşğul oldu. Dörd il tədris etdikdən sonra, 588-cı ildə tədrisini saxlayıb Hicaza getdi. Orada həcc mərasimini həyata keçirdikdən sonra Dəməşqə qayıtdı və on il orada yaşadı. Daha sonra Tus şəhərinə yollanaraq yalnız elmi əsərlər yazmaq, ibadət və Quran oxumaqla məşğul oldu. Nizamul-mülkün davamlı təkidi nəticəsində bir müddət də Nişapurun “Nizamiyyə”sində tədrislə məşğul olmalı oldu. Lakin tədrisi tərək edib vətəninə qayıdaraq sufilər üçün bir xaneqah, təhsil marağında olanlar üçün isə mədrəsə tikdi. 505-ci ildə dünyasını dəyişdi. Zəhəbi, “Siyəru ə`lamin-nübəla” əsərində (c. 19, səh. 378) onun Qədir-Xum hədisi haqqında çox mühüm qeydlərini gətirmişdir.

³ Əbu İsa Məhəmməd ibn İsa Səvrə 200-ci ildə (digər versiyaya görə 209-cu ildə Tirmizlə altı millilik məsafədə yerləşən) Buğ kəndində dünyaya gəlmişdir. O, Buxari və s. hədis ustadlarına şagirdlik etmiş və Xorasan, İraq, Hicaz şəhərlərində səfərdə olmuşdur. Tirmizi “Sünən” və ya “Came”

edir və onu şərh edərək yazır: “Qəbirləri ziyarət edən kimsənin qəbir əhlinə salam verməsi, dünyadan köçmüşlər və özü üçün dua etməsi müstəhəbdir. Rəvayətlərdə dünyadan köçmüşlər üçün “İxlas” surəsi oxumaq xüsusilə təkid edilmişdir. Çünki bu surə duaların qəbul olunmasının açarındır. Digər tərəfdən isə ölümlərə salam vermək onların dərk etmə qabiliyyətinə malik olduqlarını göstərir. Çünki ölüm sırf “yoxluq” deyil. Əksinə bir mənzildən digərinə köçməkdir. İnsan cismi çürüsə də onun ruhu yaşayır və qiyamət gününə qədər tam olaraq Allahın əzab, yaxud da rəhmətini dadır”.¹

O, Peyğəmbərin (s) “Bir halda ki, Allah ruhumu mənə qaytarsın”² ifadəsini şərh edərkən yazır: “Burada məqsəd mənəvi vəcd (ekstaz) vəziyyətindən xaric olmaqdır və “Cümə” fəslində qeyd oluduğu kimi peyğəmbərlər qəbirlərində diridirlər.

“Cümə” fəslində isə Ovs ibn Ovsin Peyğəmbərdən (s) nəql etdiyi hədisi qeyd edir. Hədisdə deyilir: “Həqiqətən, ən fəzilətli gün cümə günüdür Adəm o gün yaradılmış və dünyaya gəlmişdir. (İsrafilin hamını oyadacaq) şeypur səsi və ildırım (qiyamət) o gün olacaqdır. Ona görə də cümə günü mənə çox salam göndərin. Çünki sizin salamınız mənə çatdırılır. Bu zaman (o həzrəti maraqla dinləyənlər) soruşdular: Ey Allahın rəsulu!

əsrindən başqa “İləl” və “Kitabu şəmailin-nəbi (s)” əsərini də qələmə almışdır. O, kor olmasına baxmayaraq, məşhur hədis hafizlərindən idi. “Came” və ya “Sünən-Tirmizi” beş mindən çox hədis nəql etmiş və təkrarçılığa az yol vermişdir. Əbu İsa 279-cu ildə, rəcəb ayında dünyasını dəyişmişdir.

¹ Ət-Tacul-came lil-usul, c.1, səh 381.

² Ət-Tacul-cameu lil-usul, c. 1, səh 291.

Sənin bədənin çürüdüyü bir halda bizim salamımız sənə necə çatdırılır? Peyğəmbər (s) buyurdu:¹ Allah, peyğəmbərlərin cəsədlərini (onların çürüməsini) yerə haram etmişdir”.

Əbu Davud² və Nisai³ bu hədisi “səhih” sənədlə nəql etmişdir.

¹ وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَبَقَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ مِنْ شَاءَ اللَّهُ... (إِلَّا) “Sur (birinci dəfə) çalınacaq, Allahın göylərdə və yerdə olan istədiyi kimsələrdən başqa, dərhal hamı yıxılıb öləcək” (Zumər, 68).

² Əbu Davud, Süleyman ibn Əş`əs ibn İshaq Səcistani hicri 202-ci ildə dünyaya göz açmışdır. Hədis toplamaq məqsədi ilə Xorasan, Şam, Misir və Hicazda olmuş, sonda Bəsrədə məskunlaşmışdır. Hicri 275-ci ildə isə həyatını dəyişmişdir. Tirmizi, Nisai və Əbu Uvanə Əsfərayini ondan hədis öyrənmişlər. Əbu Davud öz “Sünən” əsərini etibarlı rəvayətlərdən eşitdiyi rəvayətlər əsasında qələmə aldı və onu Əhməd ibn Hənbələ göstərdi. Əhməd kitabı çox bəyəndi. O, özünün dediyinə görə, beş min hədis yazmışdır (Onun müəllimləri sırasına Buxari və Müslim də daxildir).

³ Nisai kimi şöhrət qazanmış Əbu Əbdürrəhman Əhməd ibn Şüeyb hicri 214 (və ya 215)-ci ildə (Xorasan şəhərlərindən olan) Nisa şəhərində dünyaya gəlmişdir. O, hədis toplamaq məqsədi ilə Xorasan, Hicaz, İraq, Misir, Şam və s. bölgələrə səfər etmiş, nəhayət Misirdə məskunlaşmışdır. Digər versiyaya görə, ömrünün sonlarında Şamdan Misirə gəlmişdir. Ondən Müaviyənin fəziləti haqqında hədis soruşduqda demişdir: “Onun fəziləti haqqında Peyğəmbərin (s) onun haqqında buyurduğu “Allah onun (Müaviyənin) qarnını doyurmasın!” kəlamından başqa bir hədis eşitməmişəm”. Bu cavabı eşitdikdə onu döyərək məsciddən qovdular. Burada aldığı zərbələrdən xəstələnən Əbu Əbdürrəhman (Fələstində yerləşən) Rəmlə şəhərinə köçdü və oradaca həmin xəstəlikdən öldü. Nisaini şüəliklə bağlayırlar. Buna səbəb onun “Xəsaıs” adlı əsərində Əlinin (ə) fəzilətlərini qeyd etməsidir. O özü bu kitabı yazmasının səbəbini belə açıqlayır: “Şama getdikdə əhalinin Əliyə (ə) qarşı mənfi fikirdə olduqlarını, yollarını azdıqlarını gördüm və bu kitabı qələmə almağa başladım”.

“Ət-Tacul-cameu lil-üsul” əsərinin müəllifi məlum hədisi şərh edərkən yazır: “Peyğəmbər (s) Allahın əmri ilə ona göndərilən salamları eşidir və bu salamlarla sevinc hissi keçirir. Çünki o həzrət qəbirdə diridir və ona salam göndərənlərdən razı qalır. Deməli, cümə günü Peyğəmbərin (s) məqamının yüksəldiyi gündür və digərlərinin də (öz növbələrində) bu yüksəlişdə rolu var. Lakin cümə günündən başqa günlərdə Peyğəmbərə (s) göndərilən salamlar (bu iş üçün ayrılmış) müəyyən mələklər vasitəsi ilə ona çatdırılır.¹

Abullah ibn Əvfinin İslam peyğəmbərindən (s) nəql etdiyi rəvayətdə deyilir: “Cümə günü mənə çox salam göndərin, çünki sizin salamlarınız mənə çatdırılır və mən (onları) eşidirəm”. Eyni hədisi Şafei və İbn Macə də qeyd etmişlər.² Bu mövzu ilə bağlı digər məsələ isə ruhun “Bərzəx” aləmindəki idrakının bu dünyadakı idrakından daha güclü olmasıdır. Allah-təala bu haqda buyurur:

﴿ لَقَدْ كُنْتَ فِي غَفْلَةٍ مِّنْ هَذَا فَكَشَفْنَا عَنْكَ غِطَاءَكَ
فَبَصَرُكَ الْيَوْمَ حَدِيدٌ ﴾

“(Ona belə deyiləcəkdir:) "Sən (dünyada) bundan (bu müdhiş günə uğrayacağından) qafil

Qaynaqlarda onun vəfat tarixi hicri 303-cü il kimi qeyd olunmuşdur.

¹ Ət-Tacul-cameu lil-üsul, c. 1, səh. 298.

² İbn Macə kimi şöhrət qazanmış Məhəmməd ibn Macə Qəzvini hicri 207-ci ildə (bəzilərinə görə isə hicri 209-cu ildə) dünyaya gəlmişdir. Bəsrə, Kufə, Bağdad, Məkkə, Şam və Misirdə səfərdə olmuşdur. O, hicri 273-cü ildə dünyasını dəyişmişdir. Onun əsərlərinin bir nümunəsi kimi Quranın təfsiri və Qəzvinin tarixi əsərlərini göstərmək olar.

idin. Artıq bu gün gözündən pərdəni götürdük. Sən bu gün sərrast görürsən!”¹

Sual: Peyğəmbərdən (s) nəql edilən “Allah onun salamına cavab verməmə üçün ruhumu geri döndərir” hədisi² ölümdən sonra həyat olmadığına

¹ Qaf, 22.

² Quran və hədislərdə tam aydınlığı ilə öz əksini tapmış məsələlərdən biri də Bərzəx həyatıdır. Bu tezisi-yalnız İslam maarifindən xəbərsiz olan bir neçə nəfəri çıxmaq şərti ilə bütün müsəlmanlar yekdilliklə qəbul edirlər. Bu etiqad Quran və hədislərdən qaynaqlanır. İslamın ilkin qaynaqlarında bu haqda o qədər qeydlər mövcuddur ki, dərinəndən araşdıraraq cildlərlə kitaba çevrilər. Quranda oxuyuruq:

{ وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أحيَاءٌ وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ }

“Allah yolunda öldürülənlərə (şəhid olanlara) “ölü” deməyin. Əksinə, onlar (Allah dərgahında) diridirlər, lakin siz bunu dərk etmirsiniz” (Bəqərə, 154).

Ayənin sonunda özünə yer alan “لا تشعرون” ifadəsi insanın bu növ həyatının dünya həyatından daha kamil həyat olduğuna və bəşərin bunu maneəsiz qavraya bilməyəcəyinə sübutdur. Gerçəklidə yaşayan insan görmədiyi sirli məsələlərə nisbətdə ana bətnində yaşayan uşağa bənzəyir. Həmin uşağa onun yerləşdiyi ana bətnindən xaricdə ulduzların, planetlərin, dənizlərin, okeanların və s. olduğunu desək, təbii ki, o bunu dərk edə bilməyəcək. Çünki bunlar ana bətnindən xaricdə olanlardır. Bu dünyada yaşayan insan da bir çox həqiqətləri dərk edə bilmir. Elə buna görə də o bu növ metafizik həqiqətlərə etiqad bəsləməli və bu haqda dərin düşüncələrə dalmaqdan qorunmalıdır. Deməli, siz dərk etmirsiniz deyilsə, bu, yalnız insan idrakının həmin növ həyatı dərk etmək, qavramaq iqtidarında olmadığını göstərir.

1. Gəfir surəsində (ayə, 46) oxuyuruq:

{ النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذَابِ }

“Onlar (ölən gündən qiyamətə qədər qəbir evində) səhər-axşam odda yandırılırlar. Qiyamət qopduğu gün isə (deyiləcəkdir): “Firon əhlini ən şiddətli əzaba salın!”

Ayə iki hissədən ibarətdir. Birinci hissədə “النار”, ikinci hissədə isə “و يوم” deyə buyurur. Buradan məlum olur ki,

sübut deyilmi? (Çünki burada ruhun qayıdışından söhbət gedir. Yəni öncədən ruh yox idi, sonra qaytarıldı).

Cavab: 1. Çox güman ki, burada ruhun qayıtmasında məqsəd mənəvi qayıdışdır. Yəni peyğəmbərin (s) ruhu vəcd (ekstaz) halında, yüksək fəna (heçlik) mərhələsində olduğu üçün ona salam

ayənin ilk hissəsində söhbət açılan əzab qiyamət əzabı deyil. Çünki, qiyamət əzabı haqqında ayənin ikinci hissəsində söhbət açılmışdır. Deməli, burada əzab dedikdə məqsəd Bərzəx əzabıdır və onlar diri halda əzab çəkirlər. Bundan başqa Ali-İmran\169-171, Nuh\25, Yasin\28-29, Səcdə\11, Əraf\77 və s. ayələr Bərzəx həyatı haqqında danışır. Bu mövzuda hədislərimiz də çoxdur. Bu hədislərdən birində deyilir: İmam Sadiqdən (ə) möminlərin ruhları haqqında soruşduqda buyurdu:

في حجرات في الجنة يأكلون من طعما ويشربون من اشرابها ويقولون
ربنا اتم لنا الساعة وانجز ما وعدتنا

(Biharul-əнвар, c. 6, səh, 169).

Belə rəvayətlərdən birini Buxari (“Bədr döyüşündə baş verənlər” fəslində (c, 5), Müslim “Cənnət” fəslində (c. 4), Nisai “Sünən” (c. 4), Əhməd ibn Hənbəl “Müsənəd” (c. 2), İbn Hişam “Sirə” (c.1, səh. 2), Məğazi Vaqidi (c. 1) və Əllamə Məclisi “Biharul-əнвар” (c.16) əsərlərində qeyd etmişlər. Hədisdə deyilir: Bədr döyüşündə Qüreyş kafirlərinin 70 nəfəri öldürüldü. Peyğəmbər (s) müşrik ölümlərini quyuya atmağı əmr etdi. Beləcə cəsədləri quyuya tökdülər. Bu zaman Peyğəmbər (s) ölümləri bir-bir adları ilə çağıraraq buyurdu: “Ey Ütbə!, Ey Şeybə!, Ey Ümyyə!, Ey Əbu Cəhl! Allahın sizə vəd etdiyinin doğru olduğunu gördünüzmü?” Bunu görən bəzi müsəlmanlar dedilər: “Ey Allahın rəsulu! Siz ölümləri çağırırsınız?” Peyğəmbər (s) buyurdu: “Siz heç də onlardan yaxşı eşitmirsiniz. Lakin onlar cavab vermək iqtidarında deyillər”. Sonra yenə ölümlərə dedi: “Siz Allah elçisinə çox pis qohumlar oldunuz. Başqalarının məni təsdiq etdiyi halda siz məni təkzib etdiniz. Başqaları mənə sığınacaq verdiyi bir halda siz məni vətənimdən qovdunuz. Başqalarının mənə yardım etdiyi zaman, siz mənimlə savaşa qalxdınız. İndi pərvərdigarın vəd etdiklərinin haqq olduğunu gördünüzmü?”

göndərdikdə cavab vermək üçün ruh özünə gəlir (bir anlıq vəcd halından çıxır. Ruhun qayıdışında məqsəd heç də qəbirdə diri olmayıb salam verildikdə ruhun bədənə qayıtması deyil). Öncə qeyd etdiyimiz kimi Sübki də bu fikri təsdiqləyir.

2. Digər bir ehtimala görə, məlum hədis dinləyicilərin başa düşəcəyi tərzdə deyilmişdir. Bu ehtimala görə hədisdə, eşitmək və cavab vermək üçün ruhun qayıdışının qaçılmazlığı göstərilmişdir. Yəni mən tam olaraq eşidir və eləcə də cavab verirəm. Sözügedən hədis təsdiq edir ki, ruh ilk verilən salama bədənə qayıdır. İlk salam verilmədikdə isə ruh hələ ilkin alınmış (bədəndən çıxarılmış) vəziyyətdədir. Deməli, heç bir kimsə ikinci salam verildikdə ilk salama cavab verib yenidən alınan (bədəndən çıxarılan) ruhun qayıdaraq onun (ikinci salamanın) cavabını aldığı qənaətinə gəlməmişdir. Hədis, yalnız ruhun ilk salam verildikdə (bədənə) qayıtdığını göstərir. Çoxsaylı salamlar zamanı (bədəndən) çıxarılarq hər salama yenidən qayıtması mövzusunda isə sakitdir.

Bizim etiqadımıza görə, (duymaq, eşitmək və s.) qüvvələr bütün ölümlərdə mövcuddur. Təbii ki, adi insanlar öldükdən sonra bu qüvvələrə malikdirlərsə, peyğəmbərlər də bu haldan istisna deyillər. Ölümlərin qəbirdə dirilməsi (Bərzəx həyatı) qaçılmazdır. Bu, hədislərdə tam olaraq əks olunmuş və sübuta yetirilmişdir. Başqa sözlə desək, insan ölümdən sonra ölü olaraq qalmır. Əksinə, rəvayətlər qəbir əzabının və ya orada asayışın (həzzin) olduğunu göstərir. Bu iki hal insanın diri olmasından asılıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, insanda azacıq həyat işığı yansa, o, bu əzab və asayışı hiss edə bilər. Bunun

üçün heç də sübuta ehtiyac duyulmur. Mötəzilə¹ məzhəbi ardıcılıarı da bu mövzuda sübuta ehtiyac olduğu qənaətinədəirlər.

Bütün bunları nəzərə alaraq İbn Teymiyyəyə (peyğəmbərlərdən şəfaət diləmək düzgün deyil fikrinə) cavab olaraq deyirik:

Birincisi, peyğəmbərlər qəbirdə diridirlər. Onlardan şəfaət diləmək heç də ölüdən şəfaət diləmək deyil.

İkincisi, Quranın açıqca buyurduğuna görə şəhidlər diridirlər. Bildiyimiz kimi peyğəmbərlik məqamı şəhidlik məqamından üstündür. Hətta hədislərdə alimlərin qələminin şəhidlərin qanından daha yüksək məqama malik olduğu göstərilir.² Nəticə etibarı ilə Allah yolunda şəhid olan kimsə diridir. Deməli, peyğəmbərlərin ruhu alındıqdan (bədəndən çıxdıqdan) sonra yenidən geriyyə qayıdır

¹ Mötəzilə məzhəbinə aid edilən fikirlər sırasına qəbir əzabının inkarı da daxil edilir. Lakin bu düzgün deyil. Çünki bu fikir yalnız bir nəfər Mötəzilə məzhəbinə mənsub olan şəxsə (Zirar ibn Əmrə) aiddir. Hansı ki, bu şəxs sonuna qədər Mötəzilə məzhəbinə sadıq qalmamış, tövbə edərək cəbbarilərə (fatalistlərə) qoşulmuşdur. Qazi Əbdül-Cəbbar (Mötəzilə) “Şərhul-üşulil-xəmsə” əsərində “Qəbir əzabı” fəslində yazır: “Qəbir əzabı mövzusunda İslam ümməti arasında fikir ayrılığı yoxdur. Burada yalnız Zirar ibn Əmr haqqında bir neçə kəlmə demək yerinə düşərdi. O, Mötəzilə məzhəbinə mənsub idi. Sonra cəbbarilərə qoşuldu. Ravəndi Mötəziləlikdə sadıq olmayan birinin sözlərini bizə aid etmiş və bizim qəbir əzabını dandığımızı demişdir. Buna səbəb kimi isə bizim bunu iqrar etmədiyimizi göstərmişdir”. Sonra Qazi Əbdül-Cəbbar insanın Bərzəx həyatını sübut etmək məqsədi ilə Quran ayələrinə əsaslanmışdır (Təlxisətüt-təmhid, səh. 623, Muhazirə fil-ilahiyyə, Cəfər Sübhani).

² Kənzül-ümmal, c. 1, səh, 14, hədis. 28715; Biharul-ənvar, c. 22, səh, 14.

və onlar da şəhidlər kimi Allah dərgahında diridirlər.¹

Üçüncüsü, əgər (onların) ölü olduqlarını, heç bir şəxsin səsinə eşitmədiklərini və dua etmək iqtidarında olmadıqlarını fərz etsək belə onlardan dua etmələrini istəmək heç bir problem törətmir, ən əsası isə kafirliyə gətirib çıxarmır. Bu kor şəxsdən, onun gördüyünü güman edərək bir şeyi oxumağını istəməyimizə bənzəyir.

Dördüncü, səhabələr və qeyri səhabələr Peyğəmbərin (s) vəfatından sonra o həzrətdən şəfaət diləyir və onlar üçün dua etməsini istəyirdilər. Qaynaqlara görə, onlar nəinki peyğəmbərlərdən, hətta digər əməlisalehlərdən belə şəfaət diləmişlər. Onların şəfaət diləmək məsələsinə bu şəkildə yanaşması onun (şəfaətin) şəriətə görə düzgün olduğunu göstərir.

Beşinci, ruh ölümdən sonra belə yaşayır. O, ölməzdir. Ondan dua etməsini istəmək daim mümkündür. Fəxr Razi² böyük Təfsir əsərində ﴿قُلْ

¹ Vəfaul-vəfa, c. 4, səh, 1355.

² Fəxr Razi kimi şöhrət qazanmış Məhəmməd ibn Ömər hicri 549-cü ildə (bəzi versiyalara görə 544-cü ildə) Rey bölgəsində dünyaya göz açmışdır. Məhəmməd natiqlik sənətində (ritorikada) böyük məharətə malik olmaqla yanaşı ərəb və fars dillərində sərbəst danışdı. İlk təhsilini atası Ziyaüddin Ömərdən almışdır. Əsairə məzhəbinin öndərlərindən idi və həqiqətən də bu məzhəbə böyük xidmətlər etmişdir. O, Heratda tədrislə məşğul idi. Dərslərində bütün məzhəblərin nümayəndələri iştirak edirdilər. Elə buna görə də ona Şeyxül-İslam ləqəbi verilmişdir. O, nitqinin sonunda böyük ürək yangısı ilə aşağıdakı beyti oxuyarmış:

Sağlığında gər səni xar edirsə bu cəmiyyət
Ölümünə nə yazıq, tökər əşki-müsbət

﴿الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي﴾ “De: *Ruh Rəbbimin əmrindədir*”¹. ayəsini şərh edərkən ruhun ölməzliyinin isbatı üçün bu ayəyə əsaslanmış və bundan başqa on yeddi dəlil gətirmişdir. Bu dəlillərdən bir neçəsinə nəzər salaq:

1. Peyğəmbər (s) xütbə əsnasında buyurdu: “Ölüm, cismi öz ağışına aldıqca ruh cəsədin başı üzərinə pərvazlanır və deyir: Ey əhli-əyalım və övladlarım! Qoymayın dünya mənimlə oynadığı kimi sizinlə də oynasın”. Bu hədisdən görüldüyü kimi, ruh, insan öldükdən sonra da yaşayır və dərk edir.

2. Allah-təala buyurur:

﴿يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ اِرْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً﴾

“(Qiyamət günü Allah-təala mömin kimsəyə belə buyuracaqdır:) “Ey (öz imanından, əməлиндən və Allahın vədindən) xatircəm olan kəs! (Və ya: “Ey arxayın nəfs!”) Dön Rəbbinə, sən Ondan razı olaraq, O da səndən!”²

Bu ayədən məlum olur ki, Allaha tərəf qayıdan bir varlıq ölümdən sonra diridir. O, Allahdan razı, Allah da ondan razıdır.

3. İslam peyğəmbəri (s) buyurur: “Allahın peyğəmbərləri ölmürlər. Onlar yalnız bir məkandan

(Vəfiyyatül-ə`yan, İbn Xəlkan) O, nəhayət hicri 604-cü ildə Heratda dünyasını dəyişdi. Ondan yadigar qalmış irsə “Məfatihul-qeyb”, “əl-Məbahisul-məşriqiyyə”, “Şərhül-ışarat” və s. nümunə göstərmək olar.

¹ İsra, 85.

² Fəcr, 27-28.

digərinə köçürlər. Ölənin qiyaməti başlanır”. Digər bir hədisdə buyurur: “Qəbir ya Behişt bağlarından biri, ya da Cəhənnəm quyularından biridir”. Bütün bu hədislər insanın ölümdən sonrakı həyatına sübutdur.

4. Allah-təala buyurur:

﴿ حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ تَوَفَّتْهُ رُسُلُنَا وَهُمْ لَا يُفَرِّطُونَ ثُمَّ رُدُّوْا إِلَى اللَّهِ مَوْلَاهُمْ الْحَقِّ ﴾

“Nəhayət, birinizin əcəli gəlib çatdıqda onun canını (göndərdiyimiz) mələklər alar. Onlar (öz vəzifələrində) heç bir əyər-əskikliyə yol verməzlər! Sonra insanlar Allahın - özlərinin həqiqi ixtiyar sahibinin hüzuruna qaytarılar”.¹

Bu ayəyə görə Allah ona tərəf qayıdanların mövlasıdır. Deməli, Allaha tərəf qayıdan ruhsuz cəsəd deyil.

5. Bütün səmavi dinlər (Yəhudi, Xristian, Zərdüşt və İslam), eləcə də bütün qeyri-səmavi dinlər (Hind, Rum və s.) dünyadan gedənləri üçün sədəqə verir, dua oxuyur və onların ziyarətinə gedirlər. Əgər insan ölümdən sonra diri deyilsə, onlar üçün sədəqə vermək, dua etmək və ziyarətlərinə getmək faydasızdır. Bu sədəqə, dua və ziyarətdə olan yekdillik pak, sağlam fitrətin insanın yalnız cəsəddən ibarət olmadığına, ölümün mahiyyətinin onu ağuşuna almadığına və ölünün yalnız cəsəd olduğuna şəhadət verdiyinə sübutdur.²

¹ Ənam, 61-62.

² Təfsirül-kəbir, c. 21, səh. 41.

Yuxarıda qeyd olunanlardan nəticə alırıq ki, hər bir insanda yaradılış etibarı ilə mövcud olan pak fitrət ölumdən sonrakı həyatı təsdiq edir. Bundan başqa ayə və rəvayətlər də ruhun ölməzliyini təsdiq edir. Deməli, (Quranın, hədislərin və fitrətin şəhadəti ilə) diri olan mömin ruhlardan dua və şəfaət diləmək maniasızdır və heç bir küfr, şirk, bidət və s.-yə aid olmur. Vəhhabilərin bu şəkildə danışmaları, onların pak fitrətə müraciət etmədiklərini və Quran, hədis haqqında səthi biliyə malik olduqlarını göstərir.

SÜBKİNİN RUHUN ÖLMƏZLIYI HAQQINDA FİKRİ

Sübkidən soruşdular: “Ruhlar cəsəd kimi aradan gedirmi?” O, cavab verdi: “Ruh haqqında iki nöqtəyi-nəzəri qeyd etmək olar; filosofların və fəqihlərin nöqtəyi-nəzərləri”.

Bütün peyğəmbərlər yekdilliklə ruhun bədəndən ayrıldıqdan sonra yaşadığını bildirmişlər. Bu, bütün dinlərin qəbul etdiyi yekdil fikirdir və bunun əksi sübut edilməmişdir. Fəxr Razi bu haqda yazır: “Filosofların bu növ əqli (rasional) məsələlər haqqında (ruhun ölməzliyi haqqında) söylədiklərini peyğəmbərlərin və digər filosofların ümumilikdə söylədikləri ilə birgə nəzərə alsaq ruhun ölməzliyinə əmin ola bilərik”. Fəxr Razinin “ümumilikdə” ifadəsindən istifadə etməsi və bununla da peyğəmbərlərdən hansınınsa bu fikirdə olmadığına eyham vurması, doğrusu, təəccüb doğurur. Bu eyham yersizdir və fikrimcə onun məqsədi bu deyil. Çünki sözünün əvvəlində peyğəmbərlərin bütünlüklə ruhun ölməzliyini qəbul etdiklərini vurğulamış və ümumiyyətlə ruhun

bədəndən ayrıldıqdan sonra yaşamasına etiqad bəsləməyi vacib hesab etmişdir. Buna sübut kimi isə səmavi din və kitablarda (xüsusilə çoxsaylı hədis və ayələrdə) bu məsələnin öz əksini tapmasıdır. Müsəlmanlardan bu məsələyə şək-şübhə ilə yanaşan olmayıb. Belə ki, bütün ölümlərin ölümdən sonrakı həyatı haqqında alimlərimiz arasında yekdil rəy mövcuddur.

Onların fikrincə (وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ) ayəsi¹ şəhidlərə məxsus deyil. Ayə kafirlərin ölümdən sonrakı həyatın olmaması və insanın ölümlə məhv olması haqqındakı fikirlərini inkar etmək məqsədi daşıyır. Əlbəttə, qeyd etmək lazımdır ki, ölümlərin həyatı fərqlidir. Məsələn, şəhidin ölümdən sonrakı yaşamaı, möminin ölümdən sonrakı yaşamaına nisbətə daha möhtəşəmdir. Kafirin yaşamaı isə çəkdiyi əzablara görə daha acınacaqlıdır. Lakin bütün bunlar hamısı bir şeydə, (ölümdən sonrakı) həyatda müştərəkdirlər. Bəzi cəsədlər çürüyür, bəziləri çürümür, ruh isə hər halda yaşayır. Bu, İslam dininin iddiasıdır. Quran ayələrini və hədisləri araşdırdıqda bu mövzunun olduqca aydın olduğunu və bununla da hamı tərəfindən qəbul edilən ümumdini bir prinsip olduğunu müşahidə edirik.² Elə buna görə də ruhlar ölməz olduğu bir halda vəhhabilərin kiminsə peyğəmbərlərin, övliyaların və əməlisalehlərin ruhuna təvəssül etmələrini kafirlik hesab etmələri əsassızdır. Əgər onların buna dəlili nadanlıqları, ayə və rəvayətləri yetərincə araşdırmamaları olsa, bunu bilməyərəkədən olduğu halda üzrlü hesab etmək olar. Əks təqdirdə onlar heç bir üzr gətirə bilməzlər.

¹ Bəqərə, 154.

² Fətava əs-Sübki, c. 2, səh, 636.

Altıncı, ölümlərin eşidib-eşitməmələrinə etiqad bəsləmək nə dinin əsaslı prinsipləri sırasına daxildir, nə də dinin (etiqad bəsləməsi) vacib olan məsələlərindəndir. Elə buna görə də onun əksini qəbul edənlər bidətçi deyillər. Əksinə, belə məsələlərə etiqadlı olanlar, etiqadları düzgün olduqda savab qazanacaq, yanlış olduqda isə üzrlü hesab olunacaqlar. Hər halda onun zərərinə olacaq bir şey yoxdur. Məsələnin bu şəkildə qoyuluşu “Səhih” və “Sünən”¹ kitablarında da öz əksini tapmışdır. Bütün deyilənlərdən belə bir nəticə alınır ki, bu etiqad kafirliyə və ya hər hansı bir günaha səbəb olmur. Əgər belə deyilsə, nə üçün Fəxr Razi: “Ruh ölməzdir. Ölü ilə bağlı dua, ziyarət, nəzir, sədəqə və s. ruhun ölməz olduğu üçündür” - deyə bildirmişdir.² Belə olan halda Fəxr Razini kafir, müşrik və ya bidətçimi adlandırmalıyıq? Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, təfsirçilər də { **فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ** } **بِذَنِّكَ** } “*Bu gün sənin bədəninə xilas edəcəyik*”³ ayəsini şərh edərkən onun insan nəfsinin bədəni ilə fərqli olduğuna açıqca işarə olduğunu bildirmişlər.

¹ Səhih-Buxari, c. 9, səh. 193; Səhih-Müslim, c. 5, səh. 131. Bizim kitablarımızda (İmamiyyə qaynaqlarında) belə bir ibarə mövcud deyil. Bizim bu hədisi etibarsız hesab etməyimizin səbəblərindən biri hədisin sənəd silsiləsindən birində Əmr ibn əl-Asın mövcudluğudur. O, şəxsiyyəti məlum olmayan və bir çox əhli-sünnə alimlərinin qəbul etmədiyi rəvayətçidir. Digər bir nəqldə isə həmin rəvayət sənəd silsiləsinin etibarsılığı ilə yanaşı “mürsəl” (sənəd silsiləsi kamil olmaya) hədisdir. Bax: Ümdətül-qari, c. 4, səh. 621, hədis. 2423.

² Təfsir əl-Mizan, c. 10, səh. 121.

³ Yunus, 92.

ŞƏFAƏT - HƏDİS VƏ SƏHABƏ SÖZLƏRİNDƏ

1. Ənəs deyir: Peyğəmbərdən (s) qiyamətdə mənə şəfaət etməsini istədim. O, mənə bu rıcamı qəbul etdi və buyurdu: “Mən bunu edəcəyəm”. Dedim: “Sizi harada axtarmalıyam?” Buyurdu: “Siratın kənarında”.¹

¹ Belə hədislərdən biri Peyğəmbərdən (s) nəql olunan hədisdir. Hədisdə deyilir:

اعطيت خمس و اعطيت الشفاعة فان خرتها لامتي فهي لمن لا يشرك با الله
شينا

“Mənə beş imtiyaz verilmişdir... Onlardan biri şəfaətdir. Onu ümmətim üçün saxlamışam. Şəfaət şirk etməyənlər üçündür” (Müsnədi-Əhməd, c. 1, səh. 329).

Digər hədisdə isə buyurulur: “انا اول شافع و مشفع” “Mən şəfaət edən və şəfaəti qəbul olunan ilk şəxsəm” (Sünəni-Tirmizi, Sünən Darəmi).

Əbuzər Cəffari deyir:

صلي رسول الله (ص) ليلة فقرأ حتى أصبح يركع بها ويسجد بها ان تعد
بهم فانهم عبادك وان تغفر لهم فانك انت العزيز الحكيم

“Peyğəmbər (s) bir gecə sübhədək namaz qılır, ruku, səcdə edir və ardıcıl olaraq

(إِنْ تُعَذِّبُهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَإِنْ تَغْفِرَ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ)

“Əgər onlara əzab versən, şübhə yoxdur ki, onlar Sənin qullarıdır. Əgər onları bağışlasan, yenə şübhə yoxdur ki, Sən yenilməz qüvvət sahibi, hikmət sahibisən” ayəsini oxuyurdu”.

فلما صبح قلت يا رسول الله ما زالت تقرأ هذا الآية

Səhər açıldıqda soruşdum: Ey Allahın rəsulu! Ardıcıl olaraq bu ayəni oxuyur və sübhə qədər ruku, səcdə edirdin (Buna səbəb nədir?) Həzrət Peyğəmbər (s) buyurdu:

"اني سألت ربي" عز وجل "الشفاعة لامتي فا عطا بينها فهي نائلة ان
شاء الله لمن يشرك با الله "عز وجل" شينا"

“Mən Allah-taaladan ümmətim üçün şəfaət istədim. O, mənə istəyimi qəbul etdi. Şəfaət Allahın iradəsi ilə müşrik olmaayanlara aiddir” (Müsnədi-Əhməd, c. 5).

ŞƏFAƏTİN ŞƏRTLƏRİ

1. Müşrik olmamaq;

Savad ibn Qarib Peyğəmbərin (s) yanına gəldi və şer oxuyaraq o həzrətdən şəfaət dilədi: “Ey peyğəmbər (s) qiyamət günü mənə şəfaət edərsən. Şəfaət günü başqalarının Savad ibn Qaribə xurma dənəsi qədər belə faydası dəyməyəcək”.¹

1. İbn Abbas deyir: “Əli (ə) Peyğəmbərə (s) qüsl verdikdən sonra buyurdu: “Atam, anam sənə fəda olsun! Sən yaşadığın müddətdə və vəfat etdikdən sonra, hər iki halda pak və pakizəsən. Bizi Allah dərğahında yad et!”²

2. Allahın yeganəliyini etiraf etmək;

Peyğəmbər (s) buyurmuşdur:

“شفا عتي لمن شهدان لا اله الا الله مخلصاً يصدق قلبه لسانه ولا نه قلبه”

“Mənim şəfaətim Allahın yeganəliyinə xalisliklə etiraf edən, qəlbi dilini, dili də qəlbini təsdiq edən şəxslərə aid olacaq”.

3. Nasibi olmamaq;

İmam Sadiq (ə) buyurmuşdur:

“ان المؤمن ليشفع لحميمه الا ان يكون ناصباً شفع له كل نبي مرسل
”او ملك مقرب ما شفعا“

“Həqiqətən, mömin öz yaxın dostu üçün şəfaət edir. Bu şərtlə ki, dostu nasibi olmasın. Nasibi olduqda bütün peyğəmbərlər, müqərrəb mələklər belə onun üçün şəfaət etsələr, onların şəfaəti qəbul edilməz” (Səvabul-əmal, səh.251).

4. Namazına səhlənkarlıqla yanaşan, onu yüngül sayanlara şəfaət qapısı bağlıdır.

İmam Kazim (ə) buyurmuşdur:

“انه لا يناله شفاعتنا من استخف با الصلاة”

“Bizim şəfaətimiz namaza səhlənkarlıqla yanaşanlara aid olmayacaq” (Kafi, c. 3, səh, 6).

“وكن لي شفيعاً يوم لا ذو شفاعاة: بمغن فتيلاً عن سواد بن قارب”¹

Bəzi nüsxələrdə Səvad ibn Azib, bəzilərinə isə Səvad ibn Qarib kimi qeyd edilmişdir. Əd-Dürərus-səniyyə, səh. 29. Kəşfül-irriyab, səh. 263. əl-İsabə, c. 2, səh. 96. Üsdül-ğabə, c. 3, səh, 375.

² Əməli, Şeyx Müfid, 105, Əlinin (ə): “Bizi Allah dərğahında yad et!” deməkdə məqsədi şəfaətdir. Bu ifadədən

2.Əbu Bəkr Peyğəmbərin kəfənini kənara çəkərək onu öpdü və Əlinin (ə) sözünü təkrar etdi.¹

3. Ömər ibn Xəttabın xilafəti dönəmində quraqlıq idi. Peyğəmbərin (s) səhabələrindən olan Bilal ibn Haris o həzrətin qəbri üzərinə gəlib dedi: “Ey Allahın elçisi! Ümmətin həlak olmaq üzrədir. Dua edərək onlar üçün (Allahdan) yağış yağmasını istə!” Sonradan Peyğəmbər (s) onun yuxusuna girib tezliklə yağış yağacağını bildirdi.²

Hədisdən görüldüyü kimi Bərzəxdə olan Peyğəmbərdən (s) yağış yağması üçün dua etməsinin istənilməsi və o həzrətin dua etməsi maneəsizdir. Peyğəmbər (s), ondan bir şey istənilməsi zaman onu duyur. Dünyada Peyğəmbərdən (s) bir şey diləmək şirk, küfr və ya bidət olmadığı kimi Bərzəxdə də eyni şeyləri diləmək şirk, küfr və bidət deyil. Əgər “meyitdən şəfaət diləməyin ona ibadət olduğu üçün icazəli deyil” deyilərsə, cavabımız belə olar: Diridən bu şəkildə şəfaət diləmək ibadətirmi? Bu suala verdiyiniz istənilən cavab ölüyə də aiddir. Siz diridən şəfaət diləməyi icazəli hesab edirsiniz. Qarşıya qoyduğunuz bu sual sizə də ünvanlana bilər. Bütün bu sübutlardan sonra artıq vəhhabilərin şəfaət tezisinin haramlığı ilə bağlı hər hansı bir fikir irəli sürmələri mümkün deyil.

Yusif surəsində də (ayə. 42) istifadə edilmişdir. Ayədə deyilir: ﴿ اَدْكُرِّيْ عِنْدَ رَبِّكَ ﴾ “*Ağanın (Misrin padşahının) yanında məni də yada sal!*”

¹ Kəşfül-irteyab, 265. Zeyni Dehlanın “Xülasətül-kəlam” əsərindən götürülmüşdür.

² Fəthül-bari, c. 2, səh 398; Əs-Sünənül-Kubra, c. 3, səh, 35; Vəfaül-vəfa, 4\1374.

Vəhhabilərin iddiaları içində digər maraqlı müddəə da bu növ “şəfaət”in heç bir səhabə və tabei tərəfindən edilmədiyidir. Onların bu növ fətvaları səhabələrin həyat tərzini təcəssüm etdirən qaynaqlardan məlumatsızlıqlarını və iddialarının nadanlıqdan, savadsızlıqdan qaynaqlandığını göstərir.

Mündəricat

ÖN SÖZ _____	2
VƏHHABİLİYİN QISA TARİXİ _____	8
İBN TEYMİYYƏ VƏ FİKİRLƏRİ _____	18
VƏHHABİLİK VƏ XƏVARİCİN OXŞAR CƏHƏTLƏRİ _____	22
ŞƏFAƏT _____	29
VƏHHABİ TƏLİMİNDƏ ŞƏFAƏT _____	29
ŞƏFAƏTİN MƏNASI _____	31
ŞƏFAƏT KİMƏ AİD OLA BİLƏR? _____	32
ŞƏFAƏTÇİNİN ROLU _____	33
ŞƏFAƏTÇİLƏR _____	35
DÜNYADA ŞƏFAƏTÇİLƏR _____	35
QİYAMƏTDƏ ŞƏFAƏTÇİLƏR _____	39
DİGƏR AÇIQLAMA _____	44
HƏCƏRÜL-ƏSVƏDİN ŞƏFAƏTİ _____	47
ÖLÜLƏRİN ŞƏFAƏTİ _____	49
PEYĞƏMBƏRLƏRİN (ÖLÜMDƏN SONRAKI) HƏYATININ DƏLİLLƏRİ _____	53
ELM ADAMLARININ ÖLÜMDƏN SONRAKI HƏYAT HAQQINDA FİKİRLƏRİ _____	55
SÜBKİNİN RUHUN ÖLMƏZLİYİ HAQQINDA FİKRİ _____	69
ŞƏFAƏT - HƏDİS VƏ SƏHABƏ SÖZLƏRİNDƏ _____	72